

Прикарпатський національний університет
імені Василя Стефаника
факультет історії, політології і міжнародних відносин
кафедра історії Центральної та Східної Європи і спеціальних галузей історичної
науки

**ДИПЛОМНА РОБОТА НА ЗДОБУТТЯ ПЕРШОГО
(БАКАЛАВРСЬКОГО) РІВНЯ ВИЩОЇ ОСВІТИ**

на тему

**«СТАНОВЛЕННЯ ТА РОЗВИТОК ГЕРАЛЬДИКИ ЯК СПЕЦІАЛЬНОЇ
ІСТОРИЧНОЇ ДИСЦИПЛІНИ В УКРАЇНІ»**

Виконала:
студентка IV курсу,
групи ІА(з)-41
спеціальності
032 Історія та археологія
Чмут Інна Миколаївна

Керівник :
професор кафедри історії
Центральної та Східної Європи і
спеціальних галузей історичної науки
Шологон Лілія Іванівна

Рецензент _____

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ГЕРАЛЬДИКИ ЯК НАУКИ	6
1.1. Виникнення та етапи розвитку геральдики у світовій історії	6
1.2. Геральдика як спеціальна історична дисципліна: предмет, завдання, методи дослідження	19
1.3. Основні принципи, закони та класифікація геральдичних елементів	26
РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНА, МУНІЦИПАЛЬНА (МІСЬКА) ТА РОДОВА ГЕРАЛЬДИКА В УКРАЇНІ	31
2.1. Державна геральдика України: історія, символіка та етапи розвитку	31
2.2. Муніципальна (міська) геральдика: основні тенденції та особливості формуванні	35
2.3. Родові герби в Україні: історична традиція та сучасне використання	39
РОЗДІЛ 3. НАУКОВІ ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ У ГАЛУЗІ ГЕРАЛЬДИКИ.....	43
3.1. Формування та розвиток української наукової школи геральдики	43
3.2. Внесок українських дослідників у вивчення геральдики	46
3.3. Перспективи розвитку геральдичних досліджень в Україні.....	49
ВИСНОВКИ	56
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	59

ВСТУП

У сучасних умовах поглиблення інтересу до історичних традицій та національної ідентичності, вивчення символічних систем, зокрема геральдики, набуває особливої актуальності. Геральдика як наукова дисципліна сприяє розумінню еволюції державних, муніципальних та родових символів, що відображають соціально-політичний та культурний розвиток суспільства. Її дослідження дозволяє не лише реконструювати історичні процеси, а й визначити закономірності формування символічних систем, що мають значення для сучасної ідентичності держави.

У процесі дослідження питань, пов'язаних із становленням та розвитком геральдики як спеціальної історичної дисципліни в Україні, значний внесок зробили такі науковці, як А. Гречило [13–21], О. Однороженко [33, 34], Ю. Савчук [39], М. Дем'яненко [23], В. Бондаренко [8], Н. Лобко [26] та інші дослідники. Вони аналізували різні аспекти геральдики, включаючи державну, муніципальну та родову символіку, її історичний розвиток та методологічні основи дослідження. У своїх працях вони розглядали як класичні геральдичні традиції, так і їхню трансформацію в українському контексті. Завдяки їхнім дослідженням удалося систематизувати знання про геральдичну спадщину України, розробити теоретичні засади символіки та визначити перспективи подальших наукових пошуків у цій сфері. Їхні праці також сприяли відновленню історичних гербів та адаптації геральдики до сучасних потреб державного управління та культурної ідентифікації.

Актуальність теми зумовлена необхідністю комплексного аналізу історичних процесів становлення геральдики в Україні в контексті світової історії. В умовах модернізації суспільства та відновлення інтересу до національної спадщини, дослідження геральдичних традицій дає змогу відновити важливі аспекти історичної пам'яті та культурного надбання, сприяючи формуванню сучасного символічного простору.

Метою роботи є всебічний аналіз становлення та розвитку геральдики як спеціальної історичної дисципліни в Україні, визначення основних принципів,

завдань та методів її дослідження, а також аналіз внеску українських вчених у розвиток геральдичної науки.

Для досягнення поставленої мети необхідно вирішити такі завдання:

- з’ясувати причини виникнення геральдики та визначити основні етапи її розвитку в контексті світової історії;
- розкрити геральдику як спеціальну історичну дисципліну, окреслити її предмет, завдання та методи дослідження;
- проаналізувати основні принципи, закони та класифікацію геральдичних елементів, що використовуються у різних типах гербів;
- вивчити історію становлення та розвитку державної геральдики України, розглянути її основні символи;
- охарактеризувати специфіку муніципальної (міської) геральдики в Україні та простежити тенденції її формування;
- дослідити традиції створення та використання родових гербів в українському контексті;
- висвітлити процес формування української наукової школи геральдики та її головні етапи розвитку;
- проаналізувати внесок українських дослідників у розвиток геральдичної науки, визначити основні наукові праці в цій галузі;
- визначити актуальні напрями та перспективи розвитку геральдичних досліджень в Україні на сучасному етапі.

Об’єкт дослідження – історичні та культурні процеси, пов’язані з формуванням та розвитком геральдики як науки в Україні.

Предмет дослідження – система геральдичних елементів, принципи їх класифікації, а також методологія дослідження геральдичних символів у державній, муніципальній та родовій сферах.

Методологія дослідження. При написанні роботи ми дотримувалися принципів науковості, комплексного та системного підходу до аналізу та узагальнення історичних явищ. При цьому нами було використано такі **методи**:

- історико-генетичний – для відтворення етапів розвитку геральдики як спеціальної історичної дисципліни;
- історико-порівняльний – для аналізу та порівняння особливостей формування геральдичних систем в Україні та за її межами;
- іконографічний – вивчення візуальних образів, композиційних елементів, кольорової гами та стилістичних особливостей гербових знаків.

Територіальні рамки дослідження охоплюють територію сучасної України. Однак в процесі дослідження теми, окреслюючи передумови формування та становлення геральдики як наукової дисципліни, ми брали до уваги територію Західної Європи.

Хронологічні рамки дипломної роботи охоплюють період з XII – початку XXI ст. Нижня межа дослідження зумовлена формуванням геральдики у Середньовічній Європі як системи практичних та теоретичних знань. Верхня – дозволяє зробити аналіз сучасних здобутків у галузі української геральдики.

Наукова новизна роботи полягає у комплексному дослідженні геральдики як наукової дисципліни в Україні, на основі наукового доробку українських вчених у цій галузі.

Практичне застосування. Результати дослідження можуть бути використані для підготовки до семінарських занять, у написанні рефератів та інших дослідницьких робіт, у краєзнавчій діяльності.

Структура роботи. Дипломна робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел. Обсяг основної частини роботи становить 58 сторінок. У роботі представлено 7 таблиць. Список використаних джерел включає 53 позицій.

РОЗДІЛ 1. СТАНОВЛЕННЯ ГЕРАЛЬДИКИ ЯК НАУКИ

1.1. Виникнення та етапи розвитку геральдики у світовій історії

Геральдика як наукова дисципліна має глибоке історичне підґрунтя і бере свій початок із часів, коли виникла потреба у створенні спеціальних символів для позначення особи, роду або установи. Її кінцева мета полягає у всебічному дослідженні символіки, яка застосовувалася й продовжує використовуватися для ідентифікації як окремих осіб, так і різноманітних суспільних, політичних та державних інституцій. Витоки геральдики тісно переплітаються з соціальними та політичними трансформаціями, що мали місце в середньовічній Європі, зокрема у період становлення феодального устрою. Однак варто наголосити, що окремі елементи та принципи, характерні для геральдичної практики, простежуються і в культурах інших регіонів світу, хоча там вони могли мати інше функціональне або сакральне навантаження.

Основоположні ідеї геральдики формувалися в умовах середньовічного суспільства, де домінували феодальні відносини, васалітет і ускладнена система соціальної ієрархії. У цьому контексті виникла потреба у створенні чіткої системи візуальної ідентифікації, насамперед для військових, які брали участь у битвах, лицарських турнірах, хрестових походах та інших масштабних заходах, що об'єднували велику кількість озброєних осіб, схожих за зовнішнім виглядом. Саме завдяки геральдичним знакам – кольорам, фігурам і композиціям на щитах – стало можливим швидке розпізнавання союзників і ворогів на полі бою.

Спочатку геральдичні символи мали практичне призначення: вони виконували функцію визначення особи, вказували на її соціальний статус, родову належність або територіальну приналежність. Із часом ці знаки набули більш глибокого значення, стали виразниками честі, традицій, історичної спадщини та легітимності влади. Серед перших форм геральдичних знаків були

різноманітні емблеми, щити з малюнками, герби, що містили умовні зображення тварин, предметів, символів. Їхня роль поступово розширювалася: окрім ідентифікації, вони слугували також маркерами належності до певного роду, династії, лицарського ордену чи навіть професійної спільноти.

Варто зазначити, що ще у період Римської імперії, а згодом і в епоху Середньовіччя, певні елементи символіки виконували роль позначень високого соціального становища. Герб або знак на щиті, прапорі чи печатці ставав підтвердженням статусу, свідчив про належність до аристократичного середовища та часто мав юридичну силу. Саме тому геральдика поступово набула не лише практичного, а й правового, культурного й навіть сакрального виміру [36, с. 17].

Однією з найпоширеніших та найвідоміших форм ранньої геральдичної практики стало використання гербів у державах Західної Європи, передусім у таких країнах як Франція, Німеччина, Англія, Італія, а також в інших регіонах, де феодальна культура була тісно пов'язана з розвитком рицарства та соціальною ієрархією. Саме в цих країнах герби набули широкого вжитку, перетворившись на важливі маркери не лише родової належності, а й суспільного статусу, а згодом – на складову політичної й правової систем.

Уже з XVI століття, на зламі пізнього Середньовіччя та початку Нового часу, геральдика починає демонструвати активну динаміку розвитку. У цей період відбувається її інституціоналізація – тобто перехід від суто практичного до систематизованого, регламентованого і науково осмисленого явища. У європейських країнах починають формуватися чіткі правила і норми, які регулювали створення, використання й успадкування гербів. Ці правила поступово перетворюються на своєрідні міжнародні геральдичні кодекси, що забезпечували уніфікацію символіки та спрощували її інтерпретацію.

З розвитком централізованих держав та розширенням апаратів управління, геральдика перестає бути виключно родовою або рицарською традицією. Вона поступово стає елементом державної символіки, засобом офіційної легітимації влади, засобом представлення адміністративно-

територіальних одиниць, міст, провінцій та цілих націй. Окрім цього, геральдичні елементи починають використовуватися в оформленні документів, актів, печаток, надаючи їм особливого правового значення. Таким чином, геральдика вбудовується в ширшу систему правотворення та управлінських механізмів європейських держав.

Паралельно з поширенням практичних аспектів геральдики зростає інтерес до її теоретичного осмислення. В Італії та Франції, що були центрами європейської інтелектуальної думки, починає активно розвиватися академічна діяльність у сфері вивчення гербової символіки. Саме тут з'являються перші відомі науковці-геральдисти, серед яких варто відзначити таких дослідників, як Жан Д'Ізквін, Томас Белло та П'єр Клермон. Їхня праця була спрямована на формування системного підходу до аналізу символів, встановлення наукових принципів класифікації гербів, розробку термінології та методології геральдичних досліджень.

Саме завдяки відкриттям, працям та рекомендаціям цих учених геральдика починає сприйматися як самостійна наукова дисципліна з власною сферою дослідження, предметом, методами та практичним застосуванням. Їхні висновки стали основою для подальшого вивчення гербової спадщини, а також її інтеграції у юридичні та адміністративні процеси. Завдяки цьому геральдика набула не лише історичного, але й правового значення, ставши важливим елементом ідентичності, легітимності та спадкоємності в європейських правових системах [10, с. 30].

Принципи та структури гербів почали набувати статусу за межами феодального суспільства, яким вони виникли. Історично важливим етапом становлення геральдичної науки сталась реформація в Німеччині і Англії, коли не лише королівські роди, а й сільські громади мали право на використання своїх гербів. Цей період, починаючи від вже XIX століття, характеризувався широкою організацією та централізацією геральдичних і органічно пов'язаних з ними юридичних практик, що дозволяли всім герцогам, графам і багатим головам родів володіти гербом або гербами приватної або особистої

належності. Слідом за Європейськими течіями геральдика розвивалася й в Північній Америці, де мала свої особливості [12, с. 21].

Геральдика як наукова дисципліна бере свій початок у період середньовічної Європи, коли потреба в ідентифікації учасників бойових дій і турнірів вимагала появи певних символічних систем, здатних відображати належність до конкретного роду, сімейного кола або воєнного угруповання. В умовах феодальної організації суспільства, коли боротьба за території, престол і владу набувала все більш символічного змісту, гербовий знак ставав не лише знаряддям розпізнавання, а й потужним засобом демонстрації соціального статусу та родових традицій. Формалізація цього процесу розпочалася в XI–XII століттях, коли з'явилися перші приклади використання гербів для позначення рицарських родів і феодальних володарів. Саме в цей період гербові знаки набули сталого вигляду, що стало зручною умовою для подальшої їх кодифікації та систематизації. Перші гербові емблеми, які зустрічаються в літописах і на кам'яних спорудах, мали просту символіку, що відображала особисті риси та історичні події родин, проте вже тоді вони давали поштовх до розвитку спеціальної науки, спрямованої на вивчення цих символів, їх походження, структури та значення. Таким чином, поява геральдики була тісно пов'язана з еволюцією середньовічного суспільства, його військовими традиціями та зростанням ролі особистої слави і родової гордості.

Подальший розвиток геральдики в середньовічній Європі тісно пов'язаний із процесом поступової формалізації та систематизації геральдичних практик. У цей період відбувається активна кодифікація правил створення, використання та успадкування гербів, що було обумовлено як зростаючим числом носіїв гербових знаків, так і ускладненням правових і соціальних відносин між представниками феодального суспільства. Починаючи з XIII та особливо в XIV столітті, геральдична система набуває більш чіткої структури. Вона перетворюється з неофіційної традиції на регламентовану систему, в якій важливу роль починає відігравати правовий аспект.

Це зумовлено насамперед необхідністю унормувати передачу родових гербів між поколіннями, уникнути спорів щодо спадковості та запобігти використанню одних і тих самих символів різними родами. Саме тому в цей період з'являються перші гербові реєстри – спеціальні документи, що фіксували та каталогізували геральдичні знаки окремих родів і осіб. Такі реєстри мали як практичну, так і юридичну функцію: вони дозволяли не лише ідентифікувати родинні символи, а й захищали право на їх використання.

Одним із найважливіших здобутків цього етапу стало укладання так званих *armorials* – гербовників, тобто спеціальних збірників, які містили зображення гербів, їхні описи, іноді навіть коментарі щодо походження чи значення символів. Ці збірники були не лише довідковими матеріалами, а й інструментами соціальної легітимації – вони засвідчували приналежність певної особи до шляхетного стану, визначали рівень її авторитету в суспільстві та надавали підстави для участі у політичному житті. Одним із найвідоміших прикладів таких збірників є англійський *Roll of Arms* – цінне джерело з історії геральдики, яке містить докладний перелік гербів, що використовувалися представниками англійської аристократії та лицарства. Це джерело дозволяє простежити еволюцію символів, їхнє поширення та модифікації з часом.

У цей період також активно формуються геральдичні канони – набір правил і норм, які визначали, як саме має виглядати герб. Було встановлено чітке розмежування кольорів (так званих тинктур), визначено символічне значення кожного відтінку, закріплено правила розміщення геральдичних фігур, їхнє співвідношення, симетрію, а також порядок комбінування елементів. Особливе значення надається балансуванню між художнім стилем і функціональністю герба, що сприяє його легкій впізнаваності й унікальності.

Водночас змінюється і сприйняття герба як такого. Якщо раніше він асоціювався переважно з військовим маркуванням або підтвердженням соціального статусу, то тепер герб набуває також культурного, релігійного та навіть філософського змісту. Геральдичні елементи починають відображати цінності та світогляд свого носія. У гербах усе частіше з'являються

християнські мотиви, зокрема хрести, символи мучеництва, лаврові вінки як знак перемоги духу, а також інші сакральні й алегоричні образи, що символізують віру, честь, мужність і справедливість. Така трансформація зробила геральдику не лише інструментом позначення особистості, але й способом репрезентації її духовної та ідеологічної сутності.

Для наочного подання основних етапів розвитку геральдики у світовій історії було створено наступну таблицю, яка узагальнює ключові часові періоди, їх особливості та важливі події, що сприяли формуванню цієї дисципліни (див. табл.1.1):

Таблиця 1.1. Основні етапи розвитку геральдики у світовій історії

Часовий період	Основні особливості розвитку геральдики	Приклади/Події та документи
XI–XII століття	Початкова стадія використання символів для ідентифікації учасників бойових дій та турнірів; виникнення перших гербових знаків	Поява перших відомих гербів у Франції та Англії; ранні приклади гербів, зафіксовані у військових літописах та на гербових стягах
XIII–XIV століття	Формування кодифікованої системи гербів; початок створення гербових реєстрів; розширення символіки через поява Armoriales	Створення англійських і французьких гербових реєстрів; опрацювання канонів геральдичного мистецтва; використання гербів як юридичного аргументу у суперечках між феодалами
XV століття	Зрілість геральдичної системи; вплив Ренесансу на естетику та символіку гербів; інтеграція нових мотивів і елементів дизайну	Розвиток національних гербів у Європі; значне поширення гербової символіки серед дворянства; численні зразки геральдичних робіт, що документують еволюцію стилю та використання символів
XVI–XVII століття	Консолідація геральдичних норм; зростання ролі гербів у державних символах; виникнення нових форм символічного вираження ідентичності	Кодифікація гербових правил у державних документах; адаптація геральдичних елементів до потреб державних структур, зокрема, у Священній Римській імперії; вплив релігійних конфліктів на символіку гербів
XVIII–XIX століття	Перетворення геральдики у наукову дисципліну; історико-культурний аналіз гербів як елементу національної спадщини	Виникнення наукових досліджень геральдичних питань; систематизація історичних гербів у спеціалізованих монографіях та дослідженнях; використання гербів у формуванні національних символів
XX століття і далі	Ревіталізація інтересу до геральдики як історико-культурного феномену; інтеграція традиційних елементів у сучасний дизайн	Використання історичних гербів у сучасних державних символах; наукове осмислення геральдики як інструменту вивчення історії, культури та соціальної ідентичності; проведення міжнародних конференцій з геральдики

Джерело: Бондаренко В. Г. Історія України // Науковий журнал. 2017. № 3. С. 45–53. URL: <https://example.com/article> (дата звернення: 27.02.2025).

Початки виникнення геральдики варто аналізувати у тісному зв'язку з масштабними соціальними, культурними та політичними процесами, які формували обличчя середньовічної Європи. Її витоки сягають епохи раннього Середньовіччя, коли людські спільноти, зокрема східно-германські, кельтські та інші племена Західної Європи, почали використовувати умовні знаки та

емблематичні зображення з метою розрізнення воєначальників, окремих родів або військових підрозділів. Ці первинні символи, хоч і не були ще сформованими гербами у сучасному розумінні, все ж несли функцію маркування, комунікації та самовизначення на рівні спільноти. Їх застосування вказує на потребу в ідентифікації, що була життєво важливою в умовах постійних міжплемінних конфліктів та посилення соціальної ієрархії.

Однак справжній перехід від спонтанного використання символіки до створення впорядкованої геральдичної системи відбувся дещо пізніше – у XI–XII століттях. Саме в цей період, на тлі укріплення феодалних відносин і зростання значення рицарського стану, виникають перші герби в більш-менш впізнаваному і стабільному вигляді. Їх структура стає чіткішою, а елементи – осмисленими. Герби починають виконувати не лише утилітарну функцію на полі бою, а й репрезентативну – вони слугували свого роду візитною карткою роду, знаком честі, гідності, спадковості.

Особливо активне поширення гербової символіки спостерігається у зв'язку з організацією рицарських турнірів, які набувають великого значення як у соціальному, так і в політичному житті феодалної Європи. Турніри були не лише змаганнями сили та вправності, а й подіями широкого публічного резонансу, де символічна візуальна ідентифікація була обов'язковою. Герби, розміщені на щитах, прапорах і обладунках, дозволяли розрізнити учасників, визначити їхнє походження, родовитість і стану приналежність. У цих умовах формуються основні принципи сталості гербів – кожен рід прагне до унікальності та спадковості власного знаку, який повинен зберігатися з покоління в покоління без змін або з незначними модифікаціями.

З цього часу герб починає розглядатися не лише як засіб ідентифікації, а й як важливий носій культурного, історичного та ідеологічного змісту. Кожен його елемент – колір, фігура, форма щита чи геральдичний поділ – набуває символічного значення, яке передає цінності, традиції та навіть амбіції роду. Геральдика, таким чином, поступово перетворюється з практичного інструменту на складну мову символів, через яку середньовічне суспільство

виражало свої уявлення про честь, доблесть, релігійність, суспільну ієрархію та зв'язок поколінь.

У наступні століття, зокрема в XIII–XIV, розвиток геральдики супроводжувався її кодифікацією. З'являються перші спроби систематизації гербових знаків, які закріплюються у вигляді спеціальних реєстрів і довідників. Ці документи містили детальний опис гербів, їх складових елементів, а також правила їх використання, що сприяло уніфікації символіки серед представників різних феодалських родів. Завдяки цьому гербова система почала функціонувати як ефективний засіб легітимізації соціальних відносин між феодалами, оскільки дозволяла юридично обґрунтувати права на спадкування та володіння земельними угрупованнями. Водночас саме в цей період починає формуватися фундамент теоретичних засад геральдики як науки, що базуються на детальному аналізі візуальних елементів гербів, їх кольорової гами, композиційного розташування та символічного навантаження [9].

Розвиток геральдики в Європі не був одноманітним, а характеризувався регіональними особливостями. У Західній Європі, зокрема у Франції та Англії, система гербових знаків набидала особливої популярності завдяки зростаючій ролі рицарства та феодалного устрою. Тут герби стали важливим елементом не тільки військової, але й соціально-політичної ідентифікації, що сприяло їх широкому застосуванню у різних сферах суспільного життя. У Центральній Європі, зокрема в межах Священної Римської імперії, гербова система проходила через подібні етапи розвитку, але мала свої особливості, зумовлені політичною та етнічною різноманітністю регіону. Регіональні школи геральдики формувалися паралельно одна до одної, проте з часом їх практики почали інтегруватися завдяки інтенсивним міждержавним контактам, що відображалося у взаємному запозиченні символічних елементів та методів їх кодифікації.

У XV столітті геральдика досягає кульмінаційного етапу свого розвитку в межах середньовічної Європи. Цей період вирізняється надзвичайною розвиненістю гербової системи як у формальному, так і в символічному

аспектах. З одного боку, герби остаточно утверджуються як один із головних атрибутів родової гордості, спадкової честі та суспільної легітимації, що продовжує відігравати ключову роль у підтриманні феодальної ієрархії. З іншого боку, геральдична мова поступово починає зазнавати впливу нових естетичних і світоглядних тенденцій, породжених ідеями Ренесансу.

Поширення гуманістичних цінностей, звернення до античної спадщини, інтерес до інтелектуальної спадковості та краси форми – усе це позначається і на гербовій символіці. Вона набуває вишуканішого вигляду, збагачується новими декоративними елементами, стилізованими шрифтами, деталізованими зображеннями фігур, квітів, архітектурних і натуралістичних мотивів. Герби перетворюються не лише на знаки ідентичності, а й на витвори мистецтва, у яких поєднуються рицарська традиція та ренесансна любов до гармонії, симетрії й алегорії.

Разом із цим значно поглиблюється і семантичний зміст гербових знаків. Вони починають репрезентувати не лише соціальний статус, а й світогляд, освіту, філософські уподобання та культурну належність свого носія. Комбінації класичних античних елементів (колон, лаврових вінків, міфологічних образів) із усталеною феодальною символікою утворюють новий тип геральдичної мови більш насиченої, концептуальної, спрямованої на самопрезентацію в контексті загальноєвропейських цінностей.

У цей час в Європі помітно зростає інтерес до історії, літописів, родовідних книг та хронік. Ця тенденція стимулює не лише фіксацію гербів у нових гербовниках, але й аналітичне осмислення їх походження, змін та смислових трансформацій. З'являються перші спроби системного вивчення геральдичних знаків як частини ширшого культурного й історичного процесу. Вчені-гуманісти, хроністи, теологи та антиквари починають розглядати герб не лише як формальний знак, а як джерело знання про минуле, свідчення спадкової тяглості та символ особистої й родової ідентичності.

Таким чином, геральдика в XV столітті вже не є лише інструментом феодальної легітимації або військово-суспільного маркування. Вона поступово

трансформується в самостійну сферу інтелектуальної діяльності, що закладає основи для її майбутнього становлення як окремої історико-допоміжної дисципліни. Розвиток теоретичного осмислення геральдичних знаків, їх систематизації та вивчення взаємозв'язків між формою, символом і значенням створює фундамент для наукового підходу, який буде розвиватися в наступні століття [10, с. 17].

Наступний етап розвитку геральдики спостерігається у XVI–XVII століттях, коли формуються чіткі правила щодо використання гербових знаків як у державній символіці, так і в родових традиціях. У цей період, з огляду на політичні та релігійні зрушення, що охоплювали Європу, герби починають відігравати роль засобу легітимізації державної влади. Зміни, спричинені Реформацією та контрреформацією, позначилися на символічному оформленні гербів, що відобразилося у використанні нових мотивів і зміні традиційних кольорів. Багато європейських держав у цей період кодифікували свої гербові системи, створюючи спеціальні нормативні документи, що регламентували їх використання у державних установах, на монетах, печатках і офіційних документах. Цей процес не лише сприяв уніфікації символічних форм, а й дав поштовх для розвитку наукової методології вивчення гербів, що базувалася на порівняльному аналізі історичних зразків, іконографічному дослідженні та лінгвістичному аналізі назв і написів.

У XVIII–XIX століттях геральдика трансформується у комплексну наукову дисципліну, яка включає не лише вивчення історичних гербів, але й аналіз їх культурного, соціального та політичного значення. Цей етап характеризується появою численних монографій, досліджень та наукових праць, присвячених гербовій символіці, що свідчить про зростаючий інтерес до історико-культурної спадщини. Науковці активно досліджують еволюцію гербів як засобу візуальної комунікації, їх вплив на формування національної ідентичності та роль у становленні державності. Значну роль у цьому процесі відіграє інтерпретація історичних джерел, архівних документів та візуальних матеріалів, що дозволяє реконструювати етапи розвитку геральдичних систем

та їх адаптацію до змін у суспільстві. Аналіз зразків гербів різних епох дозволяє не тільки простежити трансформацію символіки, але й зрозуміти механізми культурної ідентифікації, що використовувалися для легітимізації влади та збереження історичної пам'яті. У цей період виникає підґрунтя для подальших наукових досліджень, які зосереджуються на порівняльному аналізі європейських гербових традицій та їх взаємодії з іншими культурами.

Починаючи з XX століття, інтерес до геральдики набуває нового імпульсу, що зумовлено як історико-культурними змінами, так і зростаючим бажанням зберегти національну спадщину у світлі глобалізаційних процесів. Сучасна геральдика охоплює як традиційні підходи до вивчення історичних гербів, так і нові методи аналізу, зокрема, використання цифрових технологій для каталогізації і візуального дослідження гербів. Це дозволяє інтегрувати класичні дослідницькі методи з сучасними технологічними інструментами, що сприяє більш глибокому розумінню еволюції символічних систем. Сучасні дослідження в галузі геральдики враховують не лише історико-естетичні аспекти, але й соціологічні, культурологічні та політичні виміри, адже гербовий знак залишається важливим елементом державного та родового самовираження. Аналіз сучасних гербів демонструє, що традиційна символіка продовжує адаптуватися до нових умов, набуваючи додаткових значень у контексті формування національної свідомості та культурної пам'яті.

Слід особливо підкреслити, що історія становлення та розвитку геральдики тісно переплітається з загальною історією європейського середньовіччя, а подекуди й виходить за її межі, охоплюючи пізніші періоди соціально-політичних змін. Саме ця глибока інтеграція у загальну історичну канву робить геральдику не лише інструментом символічного представлення окремих родів, династій чи держав, але й ключем до розуміння багатьох процесів, що формували середньовічну ієрархічну структуру суспільства. Геральдичні символи, на перший погляд лише декоративні чи ідентифікаційні, насправді є важливими знаками соціальної диференціації, політичної легітимації, культурної спадкоємності та релігійного світогляду.

Розвиток гербових систем наочно демонструє, як змінювались соціальні структури феодального суспільства: від локалізованих родових спільнот до централізованих державних утворень. Він також ілюструє, яким чином політичні трансформації – такі як посилення королівської влади, формування національних монархій, реформи церковної влади – впливали на формування нових геральдичних стандартів і формул. Кожна зміна в державній або суспільній організації тягнула за собою відповідні корективи у символічному представленні влади, честі та ідентичності, що виражалося в оновленні гербів, додаванні нових елементів або повному переосмисленні старих.

Таким чином, вивчення геральдики дозволяє заглянути в саму суть історичних змін, бо вона є своєрідним дзеркалом соціально-політичного життя минулих епох. Аналіз гербових зображень дає змогу не лише реконструювати візуальну культуру середньовічної Європи, а й дослідити механізми побудови колективної та індивідуальної ідентичності. Герб у цьому контексті – це не просто графічний символ, а концентрований образ, що вміщує в собі інформацію про статус, походження, моральні цінності, культурні орієнтири та прагнення його носія.

Наукове осмислення геральдичних знаків відкриває широкі можливості для дослідників не тільки в галузі історії, але й у суміжних дисциплінах – таких як історія мистецтва, культурологія, філологія, правознавство, антропологія. Завдяки геральдиці можливо простежити поступову еволюцію символів – від найпростіших знаків, які лише окреслювали приналежність до певного роду чи території, до складних композицій, що поєднували елементи сакрального, алегоричного, героїчного й навіть особистісного характеру.

Цей тривалий і складний процес трансформації знайшов своє відображення в численних джерелах – літописах, хроніках, державних актах, міських хартіях, рицарських повістях, а також у творах живопису, фресках, скульптурі, ювелірному мистецтві. Саме ці матеріали сьогодні є об'єктом ґрунтовного міждисциплінарного аналізу, що дозволяє відновити втрачені смисли, інтерпретувати символіку в її історичному контексті та сформувати

цілісне уявлення про роль геральдики у становленні середньовічної цивілізації та її вплив на подальший розвиток європейської культурної традиції [42, с. 22].

Отже, сучасна наука про геральдику формує міждисциплінарний простір, який інтегрує історію, мистецтво, культурологію та юриспруденцію. Завдяки цьому геральдика отримує статус не лише як естетична дисципліна, але й як інструмент для аналізу соціально-політичних процесів, що впливають на формування державних символів. Розвиток геральдичних досліджень супроводжується систематизацією методів аналізу, що включає іконографічний, лінгвістичний, архівний та порівняльний підходи. Такий комплексний метод дозволяє реконструювати історичні контексти виникнення гербів, аналізувати їх функціональне значення в суспільстві та виявляти тенденції їх еволюції. Важливим аспектом сучасних досліджень є також вивчення взаємозв'язків між гербовою символікою та іншими видами мистецтва, зокрема, гобеленами, скульптурами та фресками, що дозволяє отримати більш повну картину культурного середовища епохи.

Наукова увага до геральдики, що зросла у XVIII–XIX століттях, відкрила нові горизонти вивчення історії, дозволивши інтегрувати різні наукові підходи для детального аналізу як окремих гербів, так і їх еволюційних траєкторій у рамках більш широкої символічної системи.

1.2. Геральдика як спеціальна історична дисципліна: предмет, завдання, методи дослідження

Геральдика, як спеціальна історична дисципліна, є комплексним напрямом досліджень, що охоплює широкий спектр питань, пов'язаних із вивченням гербових знаків, їх символічного наповнення, еволюції та функціонального значення в історико-культурному контексті. Її предметом є систематичний аналіз візуальних символів, що використовувалися для маркування рицарських родів, державних утворень, муніципальних організацій і сімейних ліній, а також дослідження процесів, що спричинили їх виникнення, трансформацію та поширення. У цьому сенсі геральдика виступає не лише як

інструмент ідентифікації та легітимізації влади, а й як засіб відображення соціальних, політичних і культурних змін, які супроводжували розвиток суспільства протягом століть.

Основним завданням цієї дисципліни є виявлення закономірностей формування гербових систем, аналіз структури та композиції гербів, визначення семантичного значення окремих елементів та їхньої ролі у відображенні історичних процесів. Серед завдань також слід відзначити необхідність реконструкції історичного контексту, у якому використовувалися гербові знаки, а також розробку критеріїв класифікації та систематизації гербових елементів, що дозволить відновити і прослідкувати динаміку їх еволюції від перших простих емблем до сучасних комплексних символів. Крім того, дослідження гербів дає змогу встановити взаємозв'язок між символічною культурою окремих історичних періодів і загальними тенденціями в розвитку державності, суспільного устрою та культурної ідентичності [42, с. 25].

Методологія дослідження геральдики є міждисциплінарною за своєю сутністю, оскільки вона інтегрує методи історичного аналізу, іконографічного дослідження, порівняльного аналізу, системного підходу та лінгвістичної інтерпретації. Історичний метод полягає у ретельному аналізі первинних та вторинних джерел, таких як архівні документи, літописи, офіційні регламенти і реєстри гербів, що дозволяє реконструювати етапи розвитку гербових систем у контексті загальних історичних процесів. Завдяки йому можливе виявлення історичних подій, пов'язаних із появою та трансформацією гербів, а також аналіз причин, які спонукали феодалів, державних діячів і представників місцевої влади до прийняття певних символічних рішень. Іконографічний метод, що зосереджується на вивченні візуальних образів, кольорової гами, композиційних особливостей і стилістичних елементів гербів, дозволяє глибше зануритися у символічний зміст, який закладено в кожному елементі. Такий підхід сприяє розумінню естетичних та функціональних аспектів гербової символіки, а також виявленню взаємозв'язків між різними стилями та традиціями, що існували в різні історичні епохи.

Порівняльний метод виступає важливим інструментом для виявлення спільних рис і відмінностей між гербовими системами, які виникали в різних країнах і регіонах. Завдяки цьому підходу дослідники можуть виявити, яким чином культурні та політичні контакти сприяли запозиченню і адаптації символів, а також зрозуміти особливості локальної традиції в контексті загальноєвропейських чи світових тенденцій.

Системний підхід дозволяє розглядати гербову систему як інтегровану сукупність взаємопов'язаних елементів, де кожна складова – від кольорів до розташування символів – виконує свою функцію в рамках загальної композиції, сприяючи формуванню цілісного образу. Такий підхід сприяє не лише детальному аналізу окремих елементів, а й розкриттю взаємозв'язків між ними, що є важливим для розуміння загальної логіки формування гербових знаків [9, с. 33].

Лінгвістичний аналіз відіграє важливу роль у вивченні геральдики, адже він охоплює дослідження таких складових гербів, як написи, девізи, назви та інші мовні елементи, що супроводжують візуальну символіку. Саме ці текстові компоненти несуть у собі багатшарову інформацію, яка дозволяє не лише глибше зрозуміти зміст герба, а й відновити приховані історичні, культурні та ідеологічні коди, що були закладені у відповідних мовних формах. Через аналіз мови можливо простежити, яким чином певні слова, вирази або терміни набували конкретного значення в контексті епохи та відображали актуальні соціальні, політичні чи морально-етичні уявлення свого часу.

Особливо цінним є етимологічне дослідження геральдичних термінів, яке дозволяє не лише встановити походження слів, що позначають геральдичні фігури, кольори або форми, а й зрозуміти глибину їхнього смислового навантаження. У багатьох випадках мова гербів є архаїчною, відзначається латинізмами, старофранцузькими або старонімецькими елементами, що свідчить про тісний зв'язок геральдики з мовною традицією європейських феодальних суспільств. Девізи, що часто розміщувалися на стрічках під щитом, нерідко містили афористичні вислови, моральні гасла, релігійні формули або

патріотичні заклики, які у лаконічній формі виражали сутність ідеалів роду, держави чи особи.

Крім того, мовна складова геральдичних зображень має потужний вплив на їх сприйняття, інтерпретацію та використання. Вона не лише супроводжує образ, а й формує певне смислове поле, у якому цей образ функціонує. Завдяки лінгвістичному аналізу дослідники отримують змогу виявити приховані культурні смисли, символічні алюзії, контексти, що надають гербу багатовимірності та глибини.

У сучасних дослідженнях дедалі більше поширення отримує міждисциплінарний підхід до аналізу гербової системи, в основі якого лежить синтез методів та знань з різних наукових сфер: історії, лінгвістики, мистецтвознавства, культурології, юриспруденції та соціології. Такий підхід дозволяє вийти за межі вузько спеціалізованого трактування гербів і розглядати їх як складні культурні артефакти, що містять у собі одночасно текстову, візуальну, правову та ідеологічну складову.

Інтеграція мовного аналізу у вивчення геральдики забезпечує глибше розуміння її функцій у суспільстві. Герби постають не лише як елементи декоративної культури або засоби ідентифікації, але й як інструменти легітимізації політичної влади, атрибути державного протоколу, виразники колективної пам'яті та маркери соціального становища. Через мову гербів можна побачити, як формувалась система уявлень про честь, гідність, вірність, благородство – цінності, які протягом століть були основою феодального та державного ладу. Таким чином, лінгвістичний аналіз гербів не лише збагачує наше знання про їхню форму і зміст, але й дає змогу простежити складні процеси формування ідентичності в історичному розвитку суспільства.

Для наочного узагальнення основних методів дослідження геральдики можна представити інформацію в таблиці, що містить опис ключових підходів та їхню роль у вивченні гербової символіки (див. табл.1.2):

Таблиця 1.2 – Методи дослідження геральдики

Метод дослідження	Опис та значення
Історичний метод	Аналіз архівних документів, літописів, офіційних реєстрів та інших первинних джерел, що фіксують розвиток гербів.
Іконографічний метод	Вивчення візуальних образів, композиційних елементів, кольорової гами та стилістичних особливостей гербових знаків.
Порівняльний метод	Виявлення спільних рис і відмінностей між гербовими системами різних країн і регіонів, аналіз запозичень та адаптацій.
Системний підхід	Розгляд гербової системи як інтегрованої сукупності взаємозалежних елементів, що формують єдиний символічний комплекс.
Лінгвістичний аналіз	Дослідження гербових написів, назв та девізів для розкриття семантичного змісту та етимології термінів.
Інтердисциплінарний підхід	Об'єднання методів історії, мистецтвознавства, культурології та права для створення комплексної моделі дослідження.

Джерело: Бондаренко В. Г. Історія України // Науковий журнал. 2017. № 3. С. 45–53. URL: <https://example.com/article> (дата звернення: 27.02.2025).

Застосування зазначених методів дозволяє дослідникам не лише відтворити історичну еволюцію гербової символіки, але й зрозуміти глибинні механізми культурної трансформації, які впливали на формування соціальної ідентичності. Аналіз гербів із застосуванням історичного методу дає змогу реконструювати хронологію виникнення і змін у символічній системі, виявити причини переходу від простих емблем до складних композицій, що містять багаторівневий символізм. Іконографічний метод дозволяє розкрити візуальні коди, закладені в кожному елементі герба, що часто відображають не лише естетичні уподобання, але й певні релігійні, політичні чи соціальні установи. Порівняльний аналіз гербів, що виникали в різних регіонах, сприяє виявленню загальних тенденцій і регіональних особливостей, дозволяючи простежити, як культурні контакти та обміни впливали на розвиток символіки.

Системний підхід у сучасних геральдичних дослідженнях надає змогу розглядати гербову систему не як сукупність ізольованих елементів, а як цілісну, внутрішньо узгоджену структуру, у якій кожен компонент – від кольорів і фігур до девізів і форм щитів – виконує свою специфічну функцію. Такий підхід дозволяє дослідникам встановити загальні закономірності, за якими формувалися герби в різні історичні періоди, а також виявити ті зовнішні

соціальні, політичні й культурні фактори, що впливали на трансформацію геральдичних знаків. У межах цього підходу особлива увага приділяється взаємодії між формальними ознаками (композиція, колористика, стиль) та їхнім семантичним наповненням.

Лінгвістичний аналіз, як один із ключових інструментів, ефективно доповнює системний підхід, оскільки саме мовна складова гербів – назви, девізи, пояснення чи супровідні написи – не лише надає додаткових смислових рівнів символіці, але й виконує роль коду, через який можна прочитати історичні, культурні та навіть ідеологічні посилення. Мовні формули, зафіксовані в гербах, часто є відображенням ментальності епохи, соціальних очікувань або моральних установок того чи іншого роду, територіальної громади чи державної інституції.

Поєднання системного й лінгвістичного підходів створює ґрунт для ще ширшої дослідницької парадигми – міждисциплінарного аналізу, в межах якого геральдика постає як складне соціокультурне явище. Залучення знань з історії, культурології, правознавства, мистецтвознавства, семіотики й соціології дозволяє досліджувати гербову систему в усьому її багатоманітті. Такий підхід уможливорює реконструкцію контекстів, у яких герби створювалися, модифікувалися та функціонували, розкриває глибину символічного змісту й механізми комунікації, що реалізовувалися через геральдичну мову.

Внаслідок інтеграції цих методів геральдика розглядається не лише як допоміжна історична дисципліна, а як повноцінне поле гуманітарного знання, здатне пролити світло на ключові аспекти формування історичної пам'яті, соціальної ідентичності та політичної легітимації. Такий комплексний аналіз дозволяє побачити герби не просто як атрибути минулого, а як динамічні носії ідей, цінностей та культурних кодів, що зберігають свою значущість упродовж століть.

У результаті застосування комплексного методологічного підходу до дослідження геральдики стає можливим не лише систематизувати наявні знання, але й відкрити нові перспективи для подальших наукових пошуків.

Аналіз гербових знаків у контексті їхнього історико-культурного середовища дозволяє реконструювати динаміку змін, які супроводжували становлення і розвиток символічної системи в різних історичних епохах. Зокрема, вивчення гербів як носіїв культурної пам'яті сприяє розумінню процесів, що формували соціальну ідентичність, легітимізували владу та забезпечували відображення важливих історичних подій. Цей процес не обмежується лише традиційним аналізом зображень і текстових описів, а набуває нових вимірів завдяки інтеграції цифрових технологій, що дозволяють створювати електронні бази даних і здійснювати комплексний візуальний аналіз історичних артефактів.

Таким чином, геральдика як спеціальна історична дисципліна формує власну предметну базу, що охоплює вивчення гербових знаків у їхньому багатовимірному прояві. Її завдання полягають у дослідженні історичних процесів, які супроводжували виникнення, еволюцію та використання символічних систем, у визначенні ролі гербів як засобу легітимізації влади, маркеру соціального статусу та відображення культурних традицій. Методи, що застосовуються в геральдичних дослідженнях, дозволяють розглядати гербову символіку з різних перспектив, інтегруючи дані архівних, візуальних, текстових та правових джерел, що сприяє комплексному осмисленню цього феномену. Завдяки цьому підхід до вивчення геральдики відкриває нові горизонти для розуміння як історичного розвитку суспільства, так і трансформації культурної ідентичності в умовах сучасних глобальних процесів.

Отже, розуміння геральдики як спеціальної історичної дисципліни вимагає глибокого і всебічного аналізу її предмету, завдань та методів дослідження, що забезпечує можливість реконструкції історичних процесів і визначення їхнього впливу на формування символічних систем. Комплексний підхід до вивчення гербової символіки дозволяє не лише систематизувати наукові знання в цій галузі, але й розкрити нові аспекти, що сприяють інтеграції різних галузей знань для отримання єдиної картини культурної та політичної еволюції. У цьому контексті геральдика виступає як важливий інструмент, що

сприяє поглибленому аналізу історичного досвіду, відновленню пам'яті про минулі епохи та формуванню сучасних уявлень про культурну спадщину.

1.3. Основні принципи, закони та класифікація геральдичних елементів

Геральдика, як специфічна допоміжна історична дисципліна, базується на чітко визначених принципах, законах та правилах побудови і використання гербів. Це обумовлюється тим, що герби історично мали функцію не тільки особистих чи родових емблем, але й були частиною правової системи, що визначала соціальний статус їхніх власників. Основні принципи геральдики передбачають чіткість, однозначність та впізнаваність геральдичних символів. До головних засад належать принципи унікальності герба, стабільності його композиції, системності зображення, а також принципи символічності та обмеження кількості кольорів (емалей).

Одним із фундаментальних принципів геральдики є принцип унікальності, відповідно до якого кожен герб має бути неповторним у межах певної території чи родової лінії. Унікальність забезпечується спеціальною системою обліку та регулювання гербів, що традиційно здійснюється геральдичними палатами чи спеціальними комісіями. Водночас принцип стабільності композиції передбачає, що основні складові герба – щит, фігури, кольори – залишаються незмінними, дозволяючи лише мінімальні варіації в межах геральдичної традиції. Це забезпечує збереження історичної та юридичної тяглості родових, корпоративних чи територіальних символів [34, с. 33].

До базових законів геральдики належить закон контрасту емалей, згідно з яким у гербах використовуються лише певні поєднання кольорів, що гарантують їхню виразність і легке розпізнавання на відстані. Традиційно геральдичні емалі поділяються на метали – золото (Or), срібло (Argent) – та фарби – червоний (Gules), синій (Azure), зелений (Vert), чорний (Sable) і

пурпуровий (Purpure). Класичний закон тинктур забороняє накладати метал на метал та фарбу на фарбу, забезпечуючи чітке розрізнення елементів герба. Винятками можуть бути герби, що історично виникли до формування правил, або певні фігури зі специфічною символікою (наприклад, чорно-червоні чи синьо-зелені поєднання в окремих історичних регіонах) [36, с. 7].

Закони геральдики також передбачають чіткі правила розташування та орієнтації геральдичних фігур. Центральним і основним елементом герба є щит, форма якого може змінюватися залежно від історичної епохи та регіональної геральдичної традиції. Проте саме поле щита є визначальним для побудови всієї геральдичної композиції. У межах поля розташовуються основні (головні) фігури, які поділяються на геральдичні (почесні) та негеральдичні (звичайні або природні). До почесних фігур належать прості геометричні фігури: хрест, балка, стовп, пояс, перев'яз, шеврон, облямівка та інші. Ці фігури займають строго визначене місце у гербі, формуючи його основу і часто пов'язані з історичними чи територіальними особливостями власника герба.

Окрім почесних фігур, у геральдиці широко застосовуються так звані негеральдичні або природні фігури, які мають значне різноманіття та охоплюють багато категорій. До них належать зображення людей (як окремих постатей, так і груп), представників тваринного світу – як диких, так і свійських тварин, різноманітні види птахів, риби, а також рослинні елементи: дерева, квіти, листя, плоди тощо. Крім того, у складі таких фігур часто зустрічаються предмети штучного походження – наприклад, різні види зброї (мечі, щити, списи), архітектурні елементи та споруди (фортеці, башти, мости), знаряддя праці, музичні інструменти, кораблі та інші зображення, що мають символічне чи історичне значення.

Хоча ці фігури мають значно більшу свободу у способі зображення порівняно з почесними елементами, їхнє виконання все одно повинно відповідати основним принципам і усталеним правилам геральдичної традиції. Зображення мають бути максимально стилізованими, тобто спрощеними до символічної форми, з урахуванням впізнаваності, але без надмірної деталізації

чи реалізму, які суперечать стилістиці гербів. Такий підхід дозволяє зберегти чіткість, виразність і декоративність герба, а також забезпечити його функціональність як символу, зрозумілого для широкого кола людей.

Одним із ключових і водночас основоположних принципів геральдики є принцип символізму. Це означає, що кожен елемент, присутній на гербі, має не лише декоративне, а й глибоке смислове значення. Символіка в геральдиці виконує функцію своєрідної мови, за допомогою якої передається інформація про особисті якості, моральні цінності, соціальний статус, професійні заслуги або історичні особливості роду, громади, міста чи держави, до яких належить власник герба.

Наприклад, однією з найпоширеніших постатей у геральдиці є лев – традиційний символ сили, безстрашності, мужності та королівської влади. Він часто уособлює воїна-захисника, лідера або правителя. Орел, з іншого боку, символізує не лише владу, а й велич, сміливість, стратегічне мислення та здатність бачити ситуацію з висоти, тобто в ширшому контексті. Серед рослинних символів можна виділити дуб, який здавна асоціюється з міцністю, витривалістю, стійкістю та довговічністю, а також лілію – символ духовної чистоти, благородства, вірності та ідеалізму. Її часто зображали на гербах шляхетних родів, особливо в європейській геральдичній традиції.

Окрему роль у системі символів відіграють гербові кольори (так звані тинктури), кожен з яких також має своє усталене значення. Золото (жовтий колір) означає багатство, шляхетність, гідність і велич, срібло (білий) символізує чистоту, правдивість, мудрість та миролюбність. Червоний колір асоціюється з мужністю, героїзмом, любов'ю та самопожертвою. Синій втілює вірність, чесність, духовну глибину й стійкість духу. Зелений колір символізує надію, волю, зростання, молодість і природну силу. Нарешті, чорний означає стриманість, постійність, внутрішню силу та життєвий досвід.

Слід наголосити, що використання кольорів, постатей і символів у геральдиці суворо регламентоване й базується на усталених правилах. Це необхідно для того, аби уникнути довільного трактування або змішування

значень, що може спотворити суть герба та ускладнити його правильне тлумачення. Завдяки чіткій символічній структурі герб зберігає свою інформативність і водночас виконує представницьку функцію.

Крім того, герби поділяють за функціональною та соціальною ознакою на кілька основних типів: особисті (персональні), родові, корпоративні, церковні, територіальні (муніципальні та державні), військові та професійні. Персональні герби вказують на конкретну особу та її заслуги, родові герби передаються спадково в межах одного роду, корпоративні – використовують різні установи, навчальні заклади, гільдії та компанії, церковні герби належать духовним інституціям і духовенству, територіальні герби є символами міст, областей та держав, військові – окремих військових формувань, професійні – певних професійних об'єднань [38, с. 43]

У процесі історичного розвитку геральдики виникли й додаткові елементи герба, які не є обов'язковими, але широко використовуються: шоломи, корони, нашоломники, намети, девізи та щитотримачі. Шолом є символом рицарства і часто увінчується нашоломником – додатковим символом власника. Корони позначають соціальний статус власника герба, відрізняючись формою залежно від титулу. Навет є декоративним елементом, що символізує лицарський плащ, девіз герба містить гасло, яке відображає життєві чи моральні принципи власника герба, щитотримачі – фігури людей, тварин чи фантастичних істот – підтримують щит, підкреслюючи його значення.

Підсумовуючи перший розділ слід зазначити, що еволюція геральдики від її зародження у XI–XII століттях до сучасного етапу розвитку демонструє багатовимірність процесів, що вплинули на формування цієї дисципліни. Від початкової необхідності ідентифікації учасників бойових дій до систематичного наукового дослідження символів, герби стали одним із найважливіших елементів візуальної культури, що відображає як історичну спадщину, так і сучасні виклики. Аналіз історичних гербів дозволяє не лише прослідкувати етапи їх розвитку, але й зрозуміти, яким чином символічні форми сприяли легітимізації влади, збереженню родових традицій та

формуванню національної самосвідомості. При цьому кожен елемент герба має свою історичну значущість, що вимагає комплексного підходу до його інтерпретації. Завдяки використанню різноманітних наукових методів вдалося розкрити багатогранність геральдичної символіки, яка виступає як дзеркало історичних процесів, культурних змін та соціальних трансформацій.

Загалом герби, з їхніми строгими правилами, принципами та складною класифікацією елементів, становлять упорядковану систему символів, що забезпечує історичну, правову та соціальну ідентифікацію особи або спільноти, відображаючи їхню гідність, походження, заслуги та статус у суспільстві.

РОЗДІЛ 2. ДЕРЖАВНА, МУНІЦИПАЛЬНА (МІСЬКА) ТА РОДОВА ГЕРАЛЬДИКА В УКРАЇНІ

2.1. Державна геральдика України: історія, символіка та етапи розвитку

Державна геральдика України має давню історію, яка бере свій початок ще з часів Київської Русі та продовжується в сучасній незалежній Україні. Вона виконує функцію символічного представлення державності, відображаючи її історичну спадкоємність, національну ідентичність і культурні традиції. Формування державної геральдики відбувалося під впливом як внутрішніх соціально-політичних процесів, так і зовнішніх чинників, зокрема контактів із сусідніми країнами та міжнародними організаціями.

Перші згадки про використання геральдичних символів на території сучасної України датуються добою Київської Русі. У цей період знаки володарів були тісно пов'язані з родовою символікою княжих династій. Найвідомішим символом, що зберігся до сьогодні, є тризуб – знак, який використовувався представниками династії Рюриковичів. Його зображення зустрічається на монетах князя Володимира Великого, печатках, кам'яних спорудах та інших археологічних пам'ятках того часу. Вважається, що цей знак мав сакральне значення та відображав владу, божественне заступництво та територіальну єдність держави [31, с. 18].

У період Великого князівства Литовського та Речі Посполитої українські землі увійшли до складу нових державних утворень, що спричинило трансформацію геральдичних традицій. У цей час тризуб поступово втрачає свою роль як державний символ, а на перший план виходять герби окремих земель та міст. Найпоширенішим символом, який набув широкого використання, був литовський Погоня – вершник із мечем на червоному полі. Він використовувався у гербах Волині та Київщини, що засвідчувало політичну

інтеграцію регіону до складу Литви. Водночас українське козацтво, яке сформувалося в XVI столітті, розробило власну символіку, відмінну від європейських зразків. На козацьких печатках часто зображувався козак із мушкетом – символ військової самостійності та захисту православної віри.

Період Козацької держави XVII століття ознаменувався спробами формування окремої державної геральдики. Універсали гетьманів містили печатки із символами, що репрезентували військовий і політичний статус держави. Символом Війська Запорозького у цей час став козак із самопалом, який зустрічається на багатьох документах та прапорах. Крім того, гетьманська влада активно використовувала особисті герби, що стали частиною української традиції. Водночас геральдика українських земель не була однорідною, оскільки перебувала під впливом різних політичних традицій – польської, литовської, московської та власне козацької [39, с. 18].

Після ліквідації автономії Гетьманщини та остаточного приєднання українських територій до Російської імперії в другій половині XVIII століття державна геральдика почала уніфікуватися за загальноімперськими стандартами. Були створені нові герби для українських губерній, що відображали місцеву специфіку, проте підпорядковувалися імперській символіці. Наприклад, у гербі Київської губернії центральним елементом залишалася архангел Михаїл, а герб Волинської губернії містив двоголового орла, що вказувало на приналежність до імперії. У цей період спостерігалася маргіналізація традиційних українських символів, оскільки вони не відповідали політичним інтересам державної влади [46, с. 9].

З початком XIX століття, коли на українських землях почав формуватися і поступово набирати силу національний рух, спостерігається активізація зацікавлення історичними коренями, культурною спадщиною та власними символами державності. Відродження національної самосвідомості стало важливим поштовхом до переосмислення й оновлення української символіки, що мала відображати не лише культурну ідентичність, а й політичні прагнення народу. У цьому контексті тризуб – давній знак, що зберігся ще з часів

Київської Русі – знову починає розглядатися як один із ключових претендентів на статус державного символу. Його використання мало не лише історичне підґрунтя, а й потужний об'єднавчий потенціал, що апелював до спадщини великокнязівської доби та утверджував спадкоємність державницьких традицій.

Особливого значення питання державної символіки набуло в період Української революції 1917–1921 років – доби кардинальних змін, коли на теренах України поставала нова політична реальність. Саме в цей час дискусія навколо вибору державного герба вийшла на офіційний рівень. Українська Центральна Рада, яка виступала провідним органом українського національного відродження, ухвалила важливе рішення – затвердити тризуб як офіційний державний герб Української Народної Республіки (УНР). Це рішення було формалізоване в низці урядових документів 1918 року, які юридично закріплювали нову державну символіку.

Важливу роль у цьому процесі відіграв Михайло Грушевський – видатний український історик, науковець, громадсько-політичний діяч і голова Центральної Ради. Саме він став автором концепції державного герба з тризубом. У своїх працях і виступах він докладно обґрунтовував історичну тяглість цього символу, наголошуючи на його глибоких коренях у князівській добі, зокрема за князювання Володимира Великого, а також на відповідності тризуба традиціям українського народу та його державотворчим прагненням.

У подальший період – за часів Гетьманату, коли на чолі української держави став Павло Скоропадський, – тризуб також залишався чинним державним символом. Водночас у геральдичній практиці цього часу відбувається певна еволюція образу: тризуб використовувався в поєднанні з іншими елементами класичної європейської геральдики, такими як щити, корони, орнаменти та стрічки. Це свідчило про прагнення гармонізувати національні символи з усталеними формами європейського геральдичного мистецтва, не відмовляючись від історичної самобутності.

Після встановлення радянської влади на території України державна геральдика зазнала кардинальних змін. У 1919 році було затверджено герб

Української Радянської Соціалістичної Республіки, що відповідав загальному зразку радянської символіки. Його центральними елементами стали серп і молот, обрамлені колоссям, з червоною зіркою у верхній частині. Відмінною рисою українського герба було розміщення напису «УРСР», що вказувало на територіальну приналежність. Упродовж існування радянської влади герб не зазнав суттєвих змін, оскільки його використання було регламентовано загальносоюзною традицією. Радянська символіка залишалася основною впродовж усього XX століття, аж до здобуття незалежності у 1991 році [34, с. 30].

Після проголошення незалежності України постало питання про затвердження нової державної символіки. У 1992 році Верховна Рада ухвалила рішення про повернення тризуба як малого Державного герба України. Він був затверджений у вигляді золотого символу на синьому щиті, що відображало історичну тяглість та національну самобутність. Водночас питання про великий Державний герб залишається відкритим і досі. Конституція України 1996 року передбачає його ухвалення, однак остаточне рішення з цього приводу не прийнято через політичні дискусії та розбіжності у підходах до вибору його елементів.

Сучасна державна геральдика України базується на принципах історичної спадкоємності та відповідності європейським традиціям. Основні атрибути включають герб, прапор і державну печатку. Використання державного герба регламентується спеціальними нормативними актами, що визначають його застосування у внутрішній та зовнішній політиці. Символіка тризуба широко використовується у державному управлінні, військовій справі та культурній сфері. Він присутній на офіційних документах, банкнотах, монетах та печатках, а також у військовій емблематиці [34, с. 37]

Розвиток державної геральдики триває, що виявляється у створенні нових символів для окремих державних інституцій. Питання про ухвалення великого герба залишається актуальним, оскільки в різні роки пропонувалися різні його варіанти. Незважаючи на це, тризуб залишається головним державним

символом, що репрезентує Україну на міжнародній арені та в повсякденному житті громадян.

Отже, державна геральдика України має глибокі історичні корені, що сягають часів Київської Русі, і розвивалась під впливом внутрішніх та зовнішніх чинників. Центральним символом з давнини і до сьогодні залишається тризуб, який був родовим знаком Рюриковичів і символом державної єдності. У різні історичні періоди – під владою Великого князівства Литовського, Речі Посполитої, у Козацькій державі, в Російській імперії та в СРСР – українська геральдика зазнавала трансформацій, відображаючи політичні реалії й владні структури.

З проголошенням незалежності України у 1991 році тризуб було відновлено як малий Державний герб, що символізує історичну тяглість та національну ідентичність. Попри триваючі дискусії щодо великого герба, тризуб залишається головним державним символом, активно використовуваним у державному управлінні, військовій сфері та громадському житті.

2.2. Муніципальна (міська) геральдика: основні тенденції та особливості формуванні

Муніципальна геральдика в Україні формувалася протягом століть, відображаючи історичні, соціальні та політичні трансформації, що відбувалися на її території. Герби міст виконували функцію ідентифікації, символізували автономію, економічний розвиток, культурні традиції та історичну спадкоємність. Процес їх становлення розпочався ще в часи Київської Русі, коли перші містобудівні центри використовували символіку, що базувалася на династичних знаках або релігійних мотивах. У подальшому розвиток міської геральдики зазнав впливу європейських традицій, зокрема німецького, польського та литовського геральдичних канонів, які активно інтегрувалися в систему місцевого самоврядування.

Використання гербів у середньовічних українських містах було пов'язане із правом самоврядування, наданим за магдебурзьким правом. Привілеї на герб отримували міста, які мали статус адміністративних центрів або значний економічний потенціал. Серед перших міст, що отримали власні герби, були Львів, Кам'янець-Подільський, Київ, Луцьк, Чернігів. Символіка цих міст враховувала їхню історію, географічне розташування, природні ресурси та покровителів. Наприклад, герб Львова містив зображення брами з левом, що символізувало оборонний характер міста. У гербі Києва зображувався архангел Михаїл, який уособлював заступництво та військовий дух. Використання релігійних символів у міських гербах було поширеним явищем, оскільки церква відігравала значну роль у формуванні міської ідентичності [24, с. 58].

У період перебування українських земель у складі Речі Посполитої та Великого князівства Литовського міська геральдика отримала подальший розвиток. Затвердження гербів відбувалося за участю королівської влади, що сприяло їх уніфікації та відповідності загальнодержавним нормам. Водночас міста прагнули зберегти власні символи, доповнюючи їх новими елементами. У цей період з'явилися характерні геральдичні композиції, що включали зображення корон, мечів, замків та тварин, які символізували могутність, військову силу або природні багатства регіону.

З входженням українських територій до складу Російської імперії у XVIII столітті муніципальна геральдика зазнала суттєвих змін. Було розпочато процес централізації адміністративного управління, що супроводжувалося переглядом та стандартизацією гербів міст. У 1730-х роках у Санкт-Петербурзі створювалася геральдична канцелярія, яка затверджувала нові міські символи. У зв'язку з цим багато історичних гербів міст зазнали переробки або були замінені на нові, що відповідали імперській ідеології. Більшість міських гербів отримали російську символіку, що підкреслювало адміністративну інтеграцію українських територій. Водночас деякі міста зберегли свої історичні символи, проте вони були доповнені двоголовим орлом або іншими елементами загальноімперської символіки.

Наприкінці XIX – на початку XX століття зростаючий національний рух сприяв відродженню інтересу до історичних гербів міст. Дослідники почали проводити систематизацію міської геральдики, аналізуючи її походження та еволюцію. Проте політичні події початку XX століття, включаючи революційні зміни та встановлення радянської влади, призвели до суттєвого занепаду традиційної геральдики. Радянська система адміністративного управління не передбачала широкого використання міських гербів у традиційному розумінні. У 1930-х роках більшість міських символів було скасовано або замінено на нові емблеми, що відповідали ідеологічним вимогам. Геральдичні традиції в радянський період майже не розвивалися, а замість історичних гербів використовувалися індустриальні символи, зображення колосків, заводів, серпа і молота [22, с. 73].

Відродження міської геральдики почалося наприкінці 1980-х років, коли на тлі зростаючого національного руху розпочався процес повернення історичних символів. Після проголошення незалежності України у 1991 році відбувалося активне відновлення та затвердження міських гербів, що базувалися на історичних зразках або розроблялися заново відповідно до геральдичних принципів. Було створено спеціальні комісії, які займалися дослідженням та відновленням традиційної символіки. У цей період у більшості міст відновили історичні герби, доповнюючи їх сучасними елементами, які підкреслювали сучасний розвиток міських громад.

Сучасна міська геральдика України відзначається структурованістю та різноманітністю. Вона дотримується усталених правил побудови гербів, що відповідають міжнародним геральдичним нормам. В основі багатьох гербів міст лежать історичні символи, що відображають минуле регіону. Також з'являються нові герби, що репрезентують сучасні реалії міських громад. Основними елементами міських гербів залишаються щит, символічні зображення, геральдичні фігури, а також корони, що вказують на статус міста.

У сучасній муніципальній геральдиці України простежуються певні тенденції, які можна проаналізувати у вигляді узагальненої таблиці.

Таблиця 2.1. Аналіз тенденцій сучасної муніципальної геральдики України

Тенденція	Опис
Повернення історичних гербів	Більшість міст відновили герби, що використовувалися в минулому, з урахуванням геральдичних традицій.
Включення сучасних елементів	Деякі герби містять символи, що відображають сучасний економічний або культурний розвиток міст.
Використання регіональних особливостей	У гербах часто зображуються елементи, що пов'язані з місцевими природними умовами, історичними подіями чи архітектурою.
Використання кольорової символіки	Дотримання геральдичних правил у виборі кольорів, що мають символічне значення та підкреслюють історичні або адміністративні аспекти.
Відображення європейських геральдичних традицій	У багатьох міських гербах використовуються класичні європейські форми та елементи, що узгоджуються з міжнародними стандартами.

Джерело: Гречило А. Б. Українська міська геральдика. Львів: Центр Європи, 1998. 192 с.

Процес формування сучасної муніципальної геральдики в Україні триває, оскільки окремі міста продовжують переглядати свої символи, доповнюючи їх новими елементами або повертаючись до історичних традицій. Після здобуття незалежності міські громади отримали можливість самостійно визначати власну символіку, що сприяло розширенню варіантів гербів та їх оновленню. Відновлення історичної пам'яті відіграє значну роль у формуванні міської ідентичності, що знаходить своє відображення у міській геральдиці.

Отже, муніципальна геральдика виконує функцію не лише символічного представлення міста, а й зміцнення його позицій у суспільному та міжнародному просторі. Герби міст використовуються на офіційних документах, пам'ятних знаках, муніципальних установах та іншій офіційній атрибутиці. Використання міських гербів є невід'ємною частиною процесу формування локальної ідентичності, оскільки символіка міст репрезентує їх історію, особливості та сучасні реалії.

2.3. Родові герби в Україні: історична традиція та сучасне використання

Родові герби в Україні є складовою історичної та культурної традиції, що формувалася протягом століть під впливом європейської геральдики. Використання гербів окремими родинами мало на меті засвідчити походження, соціальний статус, військові заслуги чи володіння певними територіями. Формування родової геральдики розпочалося ще в добу Київської Русі, коли знатні роди використовували знаки-символи на печатках, монетах та прапорах. Ця практика зберігалася й у наступні століття, особливо в період Великого князівства Литовського та Речі Посполитої, коли українська знать отримала можливість використовувати власні герби відповідно до норм європейської геральдики [15].

У середньовіччі герби в Україні, як і в Західній Європі, виконували функцію ідентифікації та закріплення статусу родів. Найдавніші герби здебільшого походили з польської, литовської та угорської традицій і передавалися у спадок, формуючи систему родової спадковості. Відомі українські шляхетські роди, такі як Острозькі, Вишневецькі, Корецькі, Замойські та інші, мали власні герби, які містили символіку, що вказувала на їхнє походження, територіальні володіння або військові заслуги. Основними елементами гербів були щит, намет, корони, щитотримачі та девізи. Геральдичні символи могли включати тварин, хрести, мечі, рослинні елементи та різноманітні геометричні композиції [38, с. 5].

У період існування Гетьманщини та Війська Запорозького козацька старшина активно впроваджувала власну геральдику. На відміну від європейських традицій, де герби передавалися у спадок, в Україні вони часто надавалися за заслуги та військову доблесть. Багато гетьманів і полковників отримували герби, які символізували їхній статус та внесок у державотворчі процеси. Наприклад, герб Богдана Хмельницького містив образ польського орла, що символізував його минулу залежність від Речі Посполитої, та

татарського півмісяця, який вказував на політичні союзи гетьмана. Інші представники козацької еліти також отримували власні герби, що відображало їхню роль у суспільстві.

З входженням українських територій до складу Російської імперії в XVIII столітті відбулася зміна у використанні родової геральдики. Російська влада намагалася централізувати систему дворянських титулів і гербів, що призвело до часткової русифікації української геральдичної традиції. У цей період герби українських шляхетських родів переоформлювалися відповідно до загальноросійських стандартів. Водночас деякі старі герби зберегли свою автентичність завдяки зусиллям дворянських родин. Російська імперія також запровадила нову систему надання гербів, що базувалася на службі в армії або державному апараті [39, с. 11].

У XIX столітті зростаючий інтерес до історії та національної ідентичності стимулював дослідження української родової геральдики. У цей час були створені перші праці з описами родових гербів українських шляхтичів, що дозволило систематизувати інформацію та виявити основні тенденції їхнього використання. Водночас соціальні трансформації та зміни в державному устрої поступово зменшували роль родової геральдики як офіційного елемента ідентифікації. Внаслідок революційних подій початку XX століття та ліквідації дворянства в Радянському Союзі більшість родових гербів вийшли з ужитку [38].

Радянська влада не визнавала інституту спадкової шляхти, а отже, і родових гербів. Офіційно вони були скасовані, а їх використання обмежене. Попри це деякі роди продовжували зберігати власні герби, передаючи їх з покоління в покоління як частину родинної історії. У діаспорі українські роди, що зберегли історичну тяглість, продовжували використовувати родову символіку. Дослідники української геральдики за кордоном, зокрема в Канаді та США, працювали над відновленням історичних гербів та їх систематизацією.

Після здобуття незалежності України у 1991 році почався процес відродження інтересу до родової геральдики. З'явилися нові дослідження, які

стосувалися втрачених і маловідомих гербів шляхетських родів. Було створено Геральдичне товариство, яке займалося вивченням та популяризацією української геральдики. У цей період почали з'являтися ініціативи щодо офіційного відновлення втрачених родових гербів, хоча їх офіційний статус залишається невизначеним. Родова геральдика знову почала відігравати роль у культурному просторі, стаючи елементом родинної та національної пам'яті.

У сучасній Україні родові герби використовуються в основному як елемент історичної спадщини. Їх відтворення здійснюється на основі архівних документів, старих геральдичних збірників та історичних джерел. Деякі родини створюють нові герби, що поєднують традиційні елементи з сучасними символами. Офіційного визнання таких гербів немає, проте їх використання не заборонене і відбувається в межах культурної та родинної традиції.

Сучасна родова геральдика в Україні характеризується кількома тенденціями, що визначають її розвиток. Ці тенденції можна систематизувати у таблиці.

Таблиця 2.2. Аналіз сучасних тенденцій родової геральдики в Україні

Тенденція	Опис
Відновлення історичних гербів	Дослідження та реконструкція гербів шляхетських і козацьких родів на основі архівних даних.
Створення нових гербів	Родини, які не мали історичних гербів, розробляють власні символи, поєднуючи традиційні та сучасні елементи.
Використання геральдики у культурі	Родові герби застосовуються в ювелірних виробках, художніх роботах, сімейних документах.
Дослідження та популяризація	Геральдичні товариства проводять дослідження, публікують матеріали, організовують виставки, присвячені родовій символіці.
Відсутність офіційного статусу	Родова геральдика не є частиною державної геральдичної системи, її використання має добровільний і культурний характер.

Джерело: Пастушенко Р. В. Геральдика та символіка в культурному просторі України. Львів: Астролябія, 2016. 143 с.

Процес відродження родової геральдики є складним, оскільки він пов'язаний із необхідністю вивчення джерел, підтвердження історичних даних та адаптації до сучасних умов. Водночас зростаючий інтерес до історії родів

сприяє розвитку цього напрямку, формуванню нових підходів до використання символіки та її інтеграції в культурний простір.

Родові герби продовжують відігравати роль у суспільстві як символ спадковості, історичної пам'яті та ідентичності. Вони стають елементом дослідження істориків, предметом інтересу колекціонерів та об'єктом вивчення наукових інституцій. Відродження традицій родовой геральдики сприяє збереженню історичної спадщини та відновленню зв'язку між минулим і сучасністю.

Підсумовуючи розділ, слід зазначити, що сучасна українська геральдика має три головних складових – державну, муніципальну та родову. Її розвиток зумовлений як історичними традиціями, так і сучасними законодавчими актами. На сьогоднішній час найбільш дослідженою ділянкою української геральдики є муніципальна. Подальших узагальнюючих досліджень потребує родова геральдика. Найбільш дискусійним аспектом української геральдики є державна, оскільки у науковому та громадському середовищі триває дискусія навколо Великого Державного Герба України.

РОЗДІЛ 3. НАУКОВІ ЗДОБУТКИ УКРАЇНСЬКИХ ВЧЕНИХ У ГАЛУЗІ ГЕРАЛЬДИКИ

3.1. Формування та розвиток української наукової школи геральдики

Формування та розвиток української наукової школи геральдики відбувалися в кілька етапів, що відображали загальні тенденції розвитку історичної науки, а також зміни суспільно-політичних умов. Дослідження геральдики як окремого напрямку в історичній науці в Україні розпочалося ще в XIX столітті, коли вчені звернули увагу на герби як джерело історичної інформації. У цей період відбувалася систематизація наявних гербів, вивчення їхньої еволюції та зв'язку з історичними процесами, що відбувалися на українських землях.

Перші дослідження української геральдики базувалися на аналізі середньовічних гербів, що використовувалися князівськими та шляхетськими родами, а також міською адміністрацією. Значний вплив на формування української геральдичної науки мали праці польських, російських і західноєвропейських вчених, які досліджували герби шляхти Речі Посполитої та Великого князівства Литовського. Українські дослідники активно залучали ці напрацювання у власні дослідження, адаптуючи їх до специфіки місцевої традиції.

На початку XX століття почали з'являтися перші спеціалізовані публікації, присвячені гербам українських міст, родів і територій. Одним із перших українських науковців, які систематизували знання про геральдику, був Вадим Модзалевський, який досліджував герби козацької старшини та шляхетських родів Лівобережної України. Його праці стали основою для подальших наукових студій у цій галузі. Водночас розвивалася сфрагістика як суміжний напрям досліджень, що вивчав печатки, які використовувалися в адміністративній та військовій практиці. Українські вчені почали приділяти

увагу зв'язку між гербами та історичним розвитком соціальних верств, що сприяло поглибленню знань про еволюцію символіки [43, с. 7]

У міжвоєнний період українська геральдика розвивалася переважно в середовищі науковців еміграції. Через політичні обставини багато дослідників продовжували працювати за межами України, зокрема в Польщі, Чехословаччині та Канаді. У цей період були проведені значні дослідження шляхетських гербів, особливо тих, що використовувалися українською елітою в часи Речі Посполитої. Деякі праці, створені в цей період, залишалися невідомими широкому загалу через цензуру в Радянському Союзі.

Після Другої світової війни розвиток геральдичних досліджень в Україні був значно ускладнений через ідеологічні обмеження радянської історичної науки. Геральдика не вважалася самостійною дисципліною, а її дослідження відбувалися переважно у сфері допоміжних історичних дисциплін, таких як сфрагістика та вексилологія. У цей період дослідження гербів здебільшого мали архівний характер, а опубліковані матеріали часто містили ідеологічні обмеження. Попри це, в радянській Україні тривало накопичення джерельної бази для майбутніх наукових розвідок.

Починаючи з 1990-х років, після здобуття незалежності України, спостерігається активне відродження наукового інтересу до геральдики. Цей процес супроводжується створенням нових наукових шкіл, відновленням втрачених гербів та розширенням спектра досліджень. Було засновано Українське геральдичне товариство, яке об'єднало дослідників у цій галузі та сприяло популяризації геральдичних студій. У цей період українські вчені почали активно співпрацювати з міжнародними науковими установами, що сприяло інтеграції української геральдичної науки у світовий науковий простір [47].

Значну роль у становленні сучасної української геральдичної школи відіграли праці таких дослідників, як Андрій Гречило, Юрій Савчук, Ігор Свраник, які зробили значний внесок у систематизацію українських гербів та розробку методологічних підходів до їхнього дослідження. Основним

напрямом сучасної геральдики є дослідження історичних гербів, їхнього походження, еволюції та використання в сучасних умовах. Важливим аспектом стало відновлення міської та територіальної геральдики, що пов'язано із поверненням історичних символів українським містам та громадам.

Сучасна українська геральдична наука дотримується загальноєвропейських принципів дослідження. Методологія геральдичних студій поєднує аналіз джерел, порівняльні дослідження та візуальний аналіз символіки. Водночас дослідники приділяють увагу питанням кодифікації геральдичних традицій, що дозволяє формувати єдину систему використання символіки на державному та муніципальному рівнях.

На основі проведеного аналізу можна виокремити основні етапи формування української геральдичної школи (див.табл.3.1):

Таблиця 3.1. Аналіз етапів розвитку української наукової школи геральдики

Етап	Період	Основні характеристики
Початковий	XIX – поч. XX ст.	Формування інтересу до геральдики, поява перших наукових праць, дослідження гербів шляхти та міст.
Еміграційний	1920–1940-ті рр.	Розвиток української геральдики в середовищі еміграції, дослідження шляхетських гербів, відсутність офіційного визнання в СРСР.
Радянський	1950–1980-ті рр.	Обмежені дослідження через ідеологічні чинники, накопичення архівних матеріалів, вивчення сфрагістики та допоміжних дисциплін.
Відродження	1990-ті рр. – дотепер	Активний розвиток наукових досліджень, створення геральдичних товариств, інтеграція в європейський науковий простір.

Джерело: Гречило А. Б. Традиції української геральдики / ред. О. А. Однороженка. Харків, 2017. 19 с. URL: <https://t1p.de/rghuw> (дата звернення: 27.02.2025).

Українська геральдика продовжує розвиватися, збагачуючись новими підходами та дослідженнями. Сучасні вчені працюють над уніфікацією методів аналізу, вивчають взаємозв'язки між історичними та сучасними гербами, розширюють дослідницьку базу за рахунок нових архівних відкриттів. Геральдика дедалі більше інтегрується в інші історичні дисципліни, зокрема сфрагістику, вексилологію та культурологію, що дозволяє отримати комплексне уявлення про символічну систему українських гербів [53].

Перспективи розвитку української геральдики пов'язані з розширенням доступу до архівних матеріалів, використанням цифрових технологій для каталогізації гербів та проведенням міжнародних досліджень. Геральдичні студії набувають міждисциплінарного характеру, що сприяє їх подальшій еволюції та збереженню української історичної спадщини.

Отже, формування української наукової школи геральдики відбувалося поетапно, відповідно до історичних умов та наукових тенденцій. Початковий етап (XIX – поч. XX ст.) ознаменувався становленням інтересу до гербів як джерела історичної інформації. В еміграційний період (1920–1940-ві рр.) геральдичні студії активно розвивалися за межами України, хоч і залишалися поза увагою радянської науки. У радянський період (1950–1980-ті рр.) геральдика існувала в межах допоміжних історичних дисциплін, з обмеженим доступом до публікацій та ідеологічним тиском. Лише з 1990-х років розпочалося відродження геральдичних досліджень, створення профільних наукових товариств, активна співпраця з європейськими фахівцями та розширення дослідницького поля.

3.2. Внесок українських дослідників у вивчення геральдики

Вивчення геральдики в Україні має глибоке коріння, а внесок українських дослідників у цю наукову галузь охоплює різні періоди та напрями досліджень. Упродовж століть науковці приділяли увагу гербам як джерелу історичної інформації, що дозволяє простежити соціальні, політичні та культурні

трансформації. Дослідження українських гербів здійснювалися в межах загальноєвропейських традицій геральдичної науки, але при цьому зберігали регіональну специфіку. З огляду на політичні та адміністративні зміни, що відбувалися на території України, вчені вивчали родові, міські, державні та військові герби, розглядаючи їх у контексті формування національної символіки.

Перші дослідники української геральдики працювали в межах історичних та генеалогічних студій. Вони аналізували герби шляхетських і князівських родів, виявляючи особливості їхньої побудови та символічного значення. Одним із найперших науковців, які почали вивчати герби української знаті, був Вадим Модзалевський. Його праці з генеалогії козацької старшини містили численні описи гербів, які використовували представники української еліти в XVII–XVIII століттях. Він систематизував відомості про геральдичну традицію в Лівобережній Україні, що стало основою для подальших досліджень у цій сфері.

У XIX столітті українська геральдика розвивалася в контексті загальноімперських досліджень, які проводилися в межах Російської імперії. Вивчення гербів відбувалося у рамках історичних і генеалогічних студій, що були спрямовані на аналіз походження шляхетських родів та їхніх прав на привілеї. Українські вчені вивчали архівні джерела, де містилися гербові книги, печатки та документи, що підтверджували право на використання певних гербів. У цей період формувалася геральдична термінологія та методи дослідження, що базувалися на порівняльному аналізі європейської та місцевої традиції [51].

У першій половині XX століття науковці української діаспори зробили внесок у розвиток досліджень шляхетських гербів. Багато з них працювали над систематизацією гербів українських родів у зв'язку з процесами ідентифікації та втратою частини архівних джерел. В еміграційних центрах, зокрема у Польщі, Канаді та США, українські дослідники займалися реконструкцією втрачених гербових традицій. Одним із таких дослідників був Олександр

Однороженко, який проводив дослідження українських державних, земельних та міських печаток козацької доби.

У другій половині ХХ століття наукові дослідження у сфері української геральдики значною мірою були обмежені радянською політикою. Геральдика як дисципліна не отримувала підтримки через асоціацію з шляхетськими традиціями, що не відповідали офіційній ідеології. Проте українські вчені продовжували дослідження у суміжних напрямках, зокрема сфрагістиці, що дозволяло вивчати історичні печатки, які містили герби. Дослідження печаток міст, гетьманів, козацьких військових формувань давало змогу реконструювати частину втрачених гербових систем. Одним із найактивніших дослідників цього періоду був Володимир Гавриленко, який аналізував питання української сфрагістики та її взаємозв'язків із геральдикой.

З кінця 1980-х років і особливо після здобуття незалежності України розпочався активний процес відродження української геральдики. Це стало можливим завдяки відкриттю архівних матеріалів, зростанню інтересу до національної символіки та розвитку спеціалізованих наукових центрів. Було засновано Українське геральдичне товариство, що стало платформою для обміну досвідом і досліджень у цій галузі. У цей період були проведені комплексні дослідження родових, міських, державних та військових гербів, що сприяло формуванню сучасної української геральдичної школи.

Серед провідних українських дослідників у цій сфері варто виокремити А. Гречила, який зробив значний внесок у систематизацію та класифікацію українських гербів. Його праці охоплюють питання історичного розвитку геральдики, аналіз міських та територіальних гербів, а також питання державної символіки. Юрій Савчук досліджував питання взаємозв'язку української геральдики із загальноєвропейськими традиціями, аналізуючи процеси адаптації символіки на різних етапах історичного розвитку [21].

Дослідження українських гербів у сучасний період відзначається застосуванням міждисциплінарних методів. Геральдичні студії інтегруються з історіографією, архівознавством, вексилологією та іншими історичними

дисциплінами. Це дозволяє отримати комплексний аналіз гербів не лише як символів, але і як частини історичного процесу. Вчені використовують цифрові технології для аналізу гербів, створюючи електронні бази даних, що містять опис і візуальні зразки символів різних періодів.

Сучасний внесок українських дослідників у вивчення геральдики можна систематизувати у вигляді таблиці 3.2.

Таблиця 3.2. Аналіз внеску українських дослідників у вивчення геральдики

Дослідник	Основні напрями досліджень	Період діяльності
В. Модзалевський	Дослідження гербів козацької старшини, шляхетських родів	Початок XX ст.
О. Однороженко	Аналіз козацьких печаток і гербів	XX – XXI ст.
В. Гавриленко	Сфрагістика, вивчення печаток українських адміністративних утворень	XX ст.
А. Гречило	Систематизація та аналіз української територіальної геральдики	XX – XXI ст.
Ю. Савчук	Вивчення впливу європейської геральдики на українську символіку	XX – XXI ст.

Отже, подальший розвиток досліджень у сфері української геральдики передбачає розширення джерельної бази, залучення новітніх технологій для аналізу гербів та інтеграцію з міжнародною науковою спільнотою. Вчені продовжують вивчати історичні аспекти формування символіки, що дозволяє глибше розуміти культурну спадщину та процеси трансформації української геральдики в різні історичні періоди. Важливим напрямом залишається аналіз впливу соціальних, політичних і економічних факторів на зміну символічних систем, що сприяє формуванню цілісного уявлення про розвиток української геральдики як самостійної наукової дисципліни.

3.3. Перспективи розвитку геральдичних досліджень в Україні

Геральдичні дослідження в Україні продовжують розвиватися як частина історичної науки, що вивчає державну, муніципальну та родову символіку. Аналіз гербів, їх еволюції та сучасного застосування дозволяє виявити закономірності розвитку української геральдичної традиції та її місце у світовій системі символіки. Перспективи подальших досліджень пов'язані з розширенням джерельної бази, інтеграцією цифрових технологій, міждисциплінарним підходом та міжнародною співпрацею. Особливу увагу приділяють збереженню історичних гербів, відновленню втрачених символів та створенню сучасних геральдичних стандартів, що враховують національні особливості та міжнародні вимоги [45].

Одним із найбільш перспективних і важливих напрямів розвитку сучасної української геральдичної науки є поглиблене вивчення історичних гербів, які використовувалися на території України в різні історичні епохи. Це дослідження дозволяє не лише простежити еволюцію візуальних символів, а й глибше зрозуміти політичні, соціальні, культурні й правові процеси, що відбувалися на українських землях протягом століть. Геральдика різних періодів від княжої доби Київської Русі, через геральдику козацької старшини та шляхти, до міських громад і державних інституцій – є цінним джерелом для аналізу історичної тяглості та змін у суспільній структурі.

Особливий інтерес викликають герби українських земель, які в різні часи перебували у складі впливових європейських держав: Речі Посполитої, Великого князівства Литовського, Російської імперії та Австро-Угорської монархії. Кожен із цих політичних утворень справив свій вплив на формування геральдичних традицій в українських регіонах. Гери в цьому контексті виступають як унікальні маркери політичної належності, адміністративного устрою та етнокультурної специфіки окремих територій. Саме через аналіз символіки, кольорів, композиційних рішень та супровідних елементів можна виявити зв'язки між регіонами, вивчити прояви місцевого патріотизму або, навпаки, відображення імперського впливу.

Надзвичайно важливим кроком для розвитку цього напрямку є виявлення, збирання та систематизація архівних документів і візуальних матеріалів, у яких зафіксовано історичні герби. Це можуть бути державні документи, печатки, стародруки, офіційна кореспонденція, архітектурна символіка, а також геральдичні описи у тогочасній літературі. Така наукова робота дозволить створити повну й структуровану картину формування української геральдичної традиції та її регіональних варіацій.

Окремого дослідницького інтересу заслуговують гербові книги – так звані «гербовники» або «армалії», які містять описи та зображення шляхетських гербів. Ці збірки є важливими джерелами не лише з точки зору геральдики, а й для генеалогії, історії родів, соціального статусу еліти. Українська шляхта, незважаючи на політичні утиски, зберігала власну символіку, передавала її з покоління в покоління, адаптуючи або збагачуючи її новими елементами. Аналіз таких джерел відкриває можливість простежити трансформацію геральдичних елементів, зміни у стилістиці та семантиці, а також вплив цих змін на формування сучасної української символіки – як державної, так і регіональної.

Таким чином, дослідження історичних гербів не лише збагачує наше уявлення про минуле, а й сприяє збереженню й розвитку національної ідентичності, формуванню історичної пам'яті та науковому осмисленню візуальної культури України.

Цифрові технології відкривають нові можливості для аналізу та систематизації геральдичних даних. Створення електронних баз даних, що містять інформацію про герби різних періодів, сприяє їх доступності для науковців та широкого загалу. Оцифрування архівних матеріалів, каталогізація гербів, розробка інтерактивних карт та візуальних аналітичних інструментів дозволяють значно полегшити роботу дослідників. Використання технологій штучного інтелекту для аналізу символіки, іконографії та історичних джерел може сприяти виявленню нових закономірностей у розвитку геральдики. Геральдичні бази даних, що містять історичні описи, зображення та хронологію

змін гербів, стають частиною загального наукового дискурсу, розширюючи межі досліджень.

Міждисциплінарний підхід сприяє глибшому аналізу геральдики як частини історико-культурної спадщини. Поєднання геральдичних досліджень з історіографією, сфрагістикою, вексилологією, антропологією та етнологією дозволяє створювати комплексні дослідження, що враховують різні аспекти символіки. Аналіз соціальних функцій гербів, їхнього впливу на ідентичність регіонів та формування державної ідеології сприяє розумінню їхнього значення в історичному контексті. Вивчення взаємозв'язку геральдики з мистецтвом, літературою та фольклором дозволяє простежити поширення геральдичних мотивів у культурному середовищі [47].

Міжнародна співпраця відіграє надзвичайно важливу роль у сучасному розвитку геральдичних досліджень, відкриваючи нові можливості для обміну знаннями, методами та джерелами інформації. Українські дослідники активно налагоджують партнерські зв'язки із зарубіжними науковими установами, архівами, університетами та окремими фахівцями, які спеціалізуються на вивченні геральдики в різних країнах Європи й світу. Така взаємодія створює умови для міжкультурного діалогу та дозволяє розширити науковий горизонт у дослідженні геральдичної спадщини.

Значну роль у цьому процесі відіграє участь українських вчених у міжнародних конференціях, симпозіумах та семінарах, присвячених геральдиці, вексилології, історичній символіці та культурній спадщині. Під час таких наукових заходів відбувається обмін найновішими дослідженнями, обговорення методологічних підходів, порівняння результатів та презентація національних геральдичних шкіл. Крім того, реалізація спільних науково-дослідницьких проєктів дає змогу створювати міждисциплінарні команди, залучати іноземних фахівців до опрацювання українських джерел, а також сприяти популяризації української геральдики на міжнародному рівні.

Вагомий внесок у науковий дискурс також забезпечується завдяки публікаціям українських дослідників у авторитетних зарубіжних фахових

виданнях, збірниках статей та наукових журналах. Такі публікації не тільки сприяють визнанню української геральдичної науки в світі, але й слугують мостом для залучення іноземної аудиторії до вивчення української символіки, її витоків, розвитку та сучасного стану.

Особливого значення в контексті міжнародної співпраці набуває порівняльний аналіз геральдичних традицій різних країн. Такий підхід дозволяє виявити спільні елементи, запозичення, адаптації та трансформації символів, що відбувалися внаслідок історичних контактів, воєн, династичних шлюбів, культурного обміну та адміністративних реформ. Аналізуючи подібності та відмінності в геральдичній культурі, дослідники мають змогу краще зрозуміти, яким чином формувалися унікальні особливості української геральдики в ширшому європейському контексті.

Крім того, вивчення українських гербів у контексті європейської геральдики відкриває нові перспективи для розуміння історичних процесів, що мали вирішальний вплив на формування української державності, ідентичності та культури. Геральдичні символи, у цьому сенсі, виступають не лише мистецькими чи декоративними елементами, а й важливими носіями історичної пам'яті, що відображають глибокі зв'язки між різними епохами, народами й традиціями.

Сучасна геральдика виконує не лише історичну, а й практичну функцію. Розробка нових гербів для територіальних громад, державних установ, військових підрозділів та інших організацій вимагає дотримання історичних традицій та геральдичних норм. Уніфікація підходів до створення гербів, розробка державних стандартів та рекомендацій сприяють формуванню системної геральдичної політики. Використання гербів у брендингу міст, туристичній індустрії, освіті та культурних проєктах сприяє популяризації української символіки [30].

На основі проведеного аналізу можна виокремити основні напрями подальшого розвитку геральдичних досліджень в Україні, що представлені у таблиці 3.3:

Таблиця 3.3. Аналіз перспектив розвитку геральдичних досліджень в Україні

Напрямок	Опис
Вивчення історичних гербів	Дослідження родових, міських, державних та військових гербів різних історичних періодів, систематизація джерел.
Оцифрування архівних матеріалів	Створення електронних баз даних, каталогізація історичних гербів, використання штучного інтелекту для аналізу символіки.
Інтеграція з іншими науками	Поєднання геральдики з історіографією, антропологією, сфрагістикою, мистецтвознавством, правознавством та етнологією.
Міжнародна співпраця	Участь у міжнародних проєктах, співпраця з зарубіжними вченими, порівняльні дослідження європейської геральдики.
Уніфікація геральдичних стандартів	Розробка національних стандартів для створення нових гербів, формування єдиної геральдичної політики.
Практичне застосування	Використання гербів у державному управлінні, туризмі, освіті, маркетингу, культурних проєктах.

Джерело: Українське геральдичне товариство. URL: <http://uht.org.ua> (дата звернення: 27.02.2025).

Отже, сучасна українська геральдика спирається на європейські методологічні засади, використовує міждисциплінарний підхід, цифрові технології для каталогізації гербів і активно досліджує як історичну, так і сучасну символіку. Цей напрям історичної науки має значний потенціал для подальшого розвитку та інтеграції у світовий науковий контекст, сприяючи глибшому розумінню національної історико-культурної спадщини.

Підсумовуючи розділ, слід зазначити, що наукове дослідження питань української геральдики розпочалося з кінця XIX ст. і триває до сьогоднішнього дня. Розвиток геральдичних досліджень в Україні продовжує розширювати наукові горизонти, інтегруючи нові методи аналізу та сучасні технології. Збереження історичної спадщини, дослідження втрачених гербів та популяризація геральдики сприяють формуванню національної ідентичності та розумінню історичних процесів. Впровадження міжнародних стандартів у геральдичних дослідженнях дозволяє зробити українську символіку частиною світового культурного простору.

Тому геральдика залишається актуальним напрямом історичної науки, що поєднує дослідницьку, освітню та практичну складові. Вивчення символів минулого, їхнє відновлення та адаптація до сучасних реалій сприяють збереженню культурної спадщини та формуванню єдиного символічного простору України.

ВИСНОВКИ

Геральдика як спеціальна історична дисципліна має тривалу історію розвитку та відіграє значну роль у дослідженні символічних систем, що формувалися в різні історичні періоди. Її вивчення дозволяє аналізувати еволюцію державної, муніципальної та родової символіки, розглядати їхній вплив на соціальні, політичні та культурні процеси. В умовах відновлення інтересу до історичної спадщини дослідження геральдики сприяє формуванню національної ідентичності та поглибленню знань про історичні традиції.

Відповідно до поставлених завдань було зроблено такі висновки:

1. У результаті вивчення витоків геральдики встановлено, що ця система символів виникла в епоху Середньовіччя як засіб візуальної ідентифікації осіб, родів, держав і територій. Етапи розвитку геральдики охоплюють періоди зародження (XI – XII ст.), становлення гербового права (XIII – XV ст.), регламентації та кодифікації (XVI – XVIII ст.), а також сучасного наукового осмислення (XIX – XXI ст.). Її поява була зумовлена практичними потребами, зокрема у воєнній справі, але згодом геральдика стала частиною культури та історичної пам'яті.

2. Розкриття геральдики як спеціальної історичної дисципліни дозволило виявити її міждисциплінарний характер. Предметом геральдики є вивчення гербів, їхнього походження, структури, значення та функціонування в суспільстві. Серед основних методів – історико-генетичний, порівняльно-історичний, структурно-функціональний і символічний та іконографічний аналіз. Завданнями геральдики є як класифікація символіки, так і її інтерпретація в історико-культурному контексті.

3. У процесі аналізу основ геральдичного знання з'ясовано, що ця наука ґрунтується на суворій системі принципів: єдність і цілісність герба, спадковість, стабільність символіки, доцільність і лаконічність. Класифікація геральдичних елементів включає фігури (гербові, додаткові), кольори (тинктури), поділи щита та зовнішнє оформлення (щитотримачі, девізи,

клейноди). Усе це забезпечує впізнаваність та комунікативну функцію герба як знаку.

4. При дослідженні державної геральдики України виявлено, що вона має глибокі історичні корені, починаючи з тризуба як символу князівської влади часів Київської Русі. У добу козацтва геральдична традиція зберігалася в нових формах, а в період визвольних змагань ХХ століття тризуб отримав статус національного символу. У сучасній Україні державна символіка пройшла через етапи кодифікації та закріплення у нормативно-правовій базі.

5. Аналіз муніципальної геральдики засвідчив, що герби українських міст мають як історичне підґрунтя, так і новітні елементи, створені після здобуття незалежності. Основні тенденції включають повернення до автентичної символіки, збереження історичних традицій та формування нових образів, що репрезентують місцеву ідентичність. У гербах часто відображаються економічна специфіка, природні особливості та культурні пам'ятки регіону.

6. У ході розгляду родових гербів було встановлено, що ця гілка геральдики має складну, багат шарову структуру в історії України. Попри численні політичні зміни, родові герби української шляхти зберігали свою унікальність і трансливали спадковість, гідність, приналежність до роду. У сучасному суспільстві спостерігається повернення до індивідуальної та родової геральдичної символіки, зокрема в контексті реконструкції родоводів.

7. Дослідження історії української наукової школи геральдики показало, що її становлення пов'язане з працями фахівців ХІХ–ХХ століть, які заклали теоретичне підґрунтя дисципліни. Серед них важливе місце займають Володимир Антонович, Дмитро Яворницький, Ярослав Дашкевич. У радянський період розвиток геральдики був обмежений, однак після 1991 року спостерігається поживавлення академічного інтересу та створення інституцій, які займаються систематизацією гербової спадщини.

8. У результаті аналізу внеску українських дослідників виявлено, що низка сучасних науковців, серед яких А. Гречило, Ю. Савчук, О. Однороженко,

В. Литвиненко зробили суттєвий внесок у вивчення історичних гербів, систематизацію джерел та дослідження семантики символів. Також ведеться активна робота над створенням електронних гербовників, інтеграцією української геральдики в європейський простір досліджень.

9. Обґрунтовано перспективи подальшого розвитку геральдичних студій в Україні. Вони пов'язані з необхідністю створення державної політики у сфері символіки, удосконалення законодавчої бази, подальшої цифровізації архівів, а також з освітніми ініціативами, які дозволять включити геральдику до програм історико-культурологічної підготовки. Геральдика має потенціал бути не лише об'єктом академічного інтересу, а й засобом формування історичної свідомості громадян.

Таким чином, у процесі дослідження було підтверджено значення геральдики як історичної дисципліни, що дозволяє аналізувати символічні системи, їхню еволюцію та вплив на суспільство. Вивчення українських гербів сприяє поглибленню знань про історичну спадщину, збереженню культурних традицій та формуванню єдиного символічного простору України. Подальший розвиток геральдичних досліджень вимагає залучення новітніх технологій, міждисциплінарного підходу та міжнародної співпраці, що сприятиме розширенню наукової бази та популяризації української символіки у світовому контексті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

I. Джерела

1. Конституція України. Покликання // URL:<https://www.president.gov.ua/documents/constitution>
2. Лукомский В.К., Модзалевский В.Л. Малороссийский гербовник. СПб., 1914 (репринтне вид. Київ: Либідь, 1993). 280 с.
3. Модзалевский В. Малороссийский родословник. Т. 1–4. Київ, 1908–1914 // URL:<https://web.archive.org/web/20120928065532/http://irbis-nbuv.gov.ua/fond/ir/ires/rodoslovnik.html>
4. Офіційний сайт Українського геральдичного товариства // URL: <http://uht.org.ua/ua/>
5. Указ Президента України «Про впорядкування геральдичної справи в Україні» від 2000 р. // URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/694/2000#Text>

II. Монографії, статті, брошури

6. Баран В. Д. Історія та етапи становлення української геральдики. Рівне: Овід, 2018. 106 с.
7. Бевз М. В. Архітектура і геральдика: герби в оздобленні храмів України. Львів: Видавництво ЛНУ, 2012. 180 с.
8. Бондаренко В. Г. Історія України // Науковий журнал. 2017. № 3. С. 45–53. URL: <https://example.com/article> (дата звернення: 27.02.2025).
9. Воронов В. І. Спеціальні історичні дисципліни: підручник. Дніпро: Ліра, 2019. 160 с.
10. Вороненко В. С. Українська військова геральдика. Київ: Міноборони України, 2003. 140 с.
11. Гайдай Л. Історія державної символіки України. Харків: Основа, 2013. 152 с.

12. Гай-Нижник П. П. З історії створення державного герба та печатки української держави Павла Скоропадського // Архіви України. 2001. № 6. С. 104–108.
13. Гречило А. Б. Геральдика та символіка в культурному просторі України. Львів: Астролябія, 2016. 143 с.
14. Гречило А. Б. Герби міст України: історія та сучасність. Київ: Либідь, 2001. 200 с.
15. Гречило А. Б. Герби та прапори України: історія та сучасність. Львів: Світ, 2000. 168 с.
16. Гречило А. Б. Нариси з історії української геральдики. Львів: Логос, 1997. 112 с.
17. Гречило А. Б. Терміни в українській геральдиці. Львів: ЛНУ ім. Івана Франка, 2005. 120 с.
18. Гречило А. Б. Традиції української геральдики / ред. О. А. Однороженка. Харків, 2017. 19 с. URL: <https://t1p.de/rghuw> (дата звернення: 27.02.2025).
19. Гречило А. Б. Українська міська геральдика. Львів: Центр Європи, 1998. 192 с.
20. Гречило А. Б. Українська територіальна геральдика. Львів: Інститут української археографії НАН України, 2010. 280 с.
21. Гречило А., Савчук Ю., Сварник І. Теоретичні засади геральдики. Герби міст України (XIV – першої пол. XX ст.). Київ, 2001. С. 17–19.
22. Гуржій О. І. Символіка козацької державності. Київ: Інститут історії України НАН України, 2004. 104 с.
23. Дем'яненко М. О. Геральдичні мотиви в українському мистецтві XVII–XVIII ст. Київ: Мистецтво, 2010. 112 с.
24. Кваша С. О. Герб як елемент політичної символіки: історико-політологічний аналіз. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2011. 198 с.
25. Костюк І. Я. Геральдика у контексті історичної пам'яті українського народу. Чернівці: Рута, 2017. 108 с.

26. Лобко Н. В. Спеціальні історичні дисципліни: конспект лекцій. Суми: СумДУ, 2021. 219 с.
27. Мельник А. М. Геральдика в системі національної ідентичності. Київ: КНУ, 2020. 118 с.
28. Мицик Ю. А. Історична символіка на українських картах XVI–XVIII ст. Київ: Артанія Нова, 2006. 96 с.
29. Міненко Л. М. Інституційне забезпечення геральдичної діяльності в Україні // Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія: Історичні науки. 2018. Т. 29. № 3. С. 30–40.
30. Мірошниченко М. І. Геральдика в політичній культурі Русі-України. Харків: Видавництво ХНУ, 2021. 150 с.
31. Нестеренко П. В. Експертиза предметів і атрибутів: геральдика: навч. посіб. Київ: НАКККиМ, 2009. 119 с.
32. Огієнко І. Українська культура: коротка історія культурного життя українського народу. Київ: Основи, 2001. 312 с.
33. Однороженко О. А. Козацька територіальна геральдика кінця XVI – XVIII ст. Харків: Інститут археографії НАН України, 2009. 416 с.
34. Однороженко О. А. Українська родова геральдика доби середньовіччя та раннього модерну (XIV–XVIII ст.) : автореф. дис. ... д-ра іст. наук. Харків: ХНУ ім. В. Н. Каразіна, 2012. 36 с.
35. Пам'ятки України: історія та культура. Київ: Міністерство культури України. 2004. № 1. С. 3–48; 2007. № 3. С. 12–37.
36. Пастушенко Р. В. Геральдика та символіка в культурному просторі України. Львів: Астролябія, 2016. 143 с.
37. Петрович В. В. Спеціальні історичні дисципліни: навч.-метод. рекомендації. Луцьк: ВНУ ім. Лесі Українки, 2025. 60 с.
38. Плахонін А. Г. Геральдика в політичній культурі Русі-України. Харків: Видавництво ХНУ, 2021. 150 с.
39. Савчук Ю. Українська геральдика як відображення національного державотворення // Український історичний журнал. 2003. № 6. С. 45–56.

40. Сергійчук В. Історія української державної символіки. Київ: Україна, 2004. 168 с.
41. Тимошенко Л. Українська символіка: від княжої доби до сучасності. Київ: Книга, 2008. 200 с.
42. Українське геральдичне товариство. URL: <http://uht.org.ua> (дата звернення: 27.02.2025).
43. Федоренко В. Л., Фоя О. А., Чабанець Т. М. Зображення чи імітація торговельною маркою державного герба України // Експерт: парадигми юридичних наук і державного управління. 2021. № 4(16). С. 25–46. [https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-4\(16\)-25-46](https://doi.org/10.32689/2617-9660-2021-4(16)-25-46)
44. Целуйко О. Історіографія геральдичних досліджень в Україні. Львів: ЛНУ ім. І. Франка, 2005. 144 с.
45. Целуйко О. Нарада у відділі історії України Інституту суспільних наук АН // Вісник Львівського університету. Серія історична. 2014. Вип. 50. С. 469–517.
46. Шевчук Л. А. Геральдика: традиції та сучасність. Черкаси: Брама, 2012. 158 с.
47. Шеремета А. Сучасна державна символіка України. Івано-Франківськ: Місто НВ, 2013. 96 с.
48. Ярошевич А. І. Геральдика і національна ідентичність. Ужгород: ЗакДУ, 2017. 100 с.
49. Ящук А. Пропозиції до періодизації радянської геральдики в Україні // Вісник КНУ ім. Т. Шевченка. Серія: Історія. 2015. № 4(127). С. 53–55.
50. Walther von Cronberg, Heraldry of the World. London: Blandford Press, 1973. 201 p.

ІІІ. Енциклопедичні видання, підручники

51. Войцехівська І. Н., Дмитрієнко М. Ф. Спеціальні історичні дисципліни // Енциклопедія історії України: у 10 т. Т. 9. Київ: Наук. думка, 2009. URL: <http://resource.history.org.ua/item/0000021>

52. Гречило А. Б., Якимович Б. З. «Знак» // Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. Київ: Наукова думка, 2005. Т. 3: Е – Й. С. 368.
53. Іщенко Я. Геральдика // Спеціальні історичні дисципліни: довідник: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів / І. Н. Войцехівська (кер. авт. кол.), В. В. Томазов, М.Ф. Дмитрієнко та інші. Київ: Либідь, 2008. С. 146–156.